

Міністерство освіти і науки України
Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка
кафедра фундаментальних дисциплін початкової освіти

«До захисту допускаю»
завідувач кафедри фундаментальних
дисциплін початкової освіти,
доктор педагогічних наук, професор
_____ Володимир КОВАЛЬЧУК
«__» _____ 2025 р.

ВИКОРИСТАННЯ ЛЕКСИКОГРАФІЧНИХ ДЖЕРЕЛ
ПІД ЧАС ОПРАЦЮВАННЯ РОЗДІЛУ «СЛОВО. ЗНАЧЕННЯ СЛОВА»
УЧНЯМИ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ

Спеціальність 013 Початкова освіта
Освітня програма «Початкова освіта»

Магістерська робота

на здобуття кваліфікації – Магістр початкової освіти.
Вчитель початкових класів закладу загальної середньої освіти

Автор роботи – Головачук Зоряна Романівна _____
підпис

Науковий керівник – доктор філологічних наук,
професор Гірняк Світлана Петрівна _____
підпис

Дрогобич, 2025

ЗАХИСТ КВАЛІФІКАЦІЙНОЇ МАГІСТЕРСЬКОЇ РОБОТИ

Використання лексикографічних джерел під час опрацювання розділу «Слово. Значення слова» учнями початкових класів.

Оцінка за стобальною шкалою: _____

Оцінка за національною чотирибальною шкалою:

Коротка мотивація захисту:

_____ Голова ЕК _____
дата підпис прізвище, ім'я

Секретар ЕК _____
підпис прізвище, ім'я

АНОТАЦІЯ

Зоряна ГОЛОВАЧУК

Використання лексикографічних джерел під час опрацювання розділу «Слово. Значення слова» учнями початкових класів.

У магістерській роботі доведено, що комунікативний підхід до вивчення української мови передбачає орієнтацію в питаннях мови й мовлення. Мова виступає засобом пізнання і спілкування, обміну думками між людьми та є однією з характерних ознак сучасної нації. Учні початкових класів під час опрацювання тем розділу «Слово. Значення слова» повинні усвідомити, що основна функція мови – бути засобом спілкування, збереження і передачі знань, взаємного розуміння.

У магістерській роботі проаналізовано стан досліджуваної проблеми в науковій і методичній літературі; схарактеризовано вимоги «Державного стандарту початкової освіти», Типової освітньої програми, розробленої під керівництвом академіка Олександри Савченко, а також підручники «Українська мова та читання» для учнів 2–4 класі в контексті задекларованої теми дослідження; з'ясовано, що робота над розділом «Слово. Значення слова» обов'язково передбачає роботу над лексичними одиницями й активне використання лексикографічних джерел, тобто словників різних типів, укладених для учнів початкової школи. Оскільки робота зі спеціально створеними для школярів словниками сприяє кращому розумінню і засвоєнню молодшими школярами нових лексичних одиниць (передусім тих, які передбачені програмою); проаналізовано словники для учнів початкових класів рекомендовані МОН України; укладено низку вправ і творчих завдань із використанням лексикографічних джерел, які сприятимуть ефективному засвоєнню нових слів і змісту виучуваних тем розділу «Слово. Значення слова».

У магістерському дослідженні доведено, що ідея комунікативного вивчення мовних одиниць вимагає нового співвідношення цілей початкового навчання української мови, де першорядного значення набувають практичні

мовленнєві вміння та навички. На їх основі здійснюється мовна освіта учнів, яка передбачає елементарні знання з різних розділів мовознавчої науки. Знання мовної теорії мають бути засобом, теоретичною основою для застосування і становлення мовленнєвих умінь молодших школярів. Робота з лексикографічними джерелами допомагає учням глибше зрозуміти значення слів, їх походження й етимологію, розвиває в учнів орфографічну пильність, самостійність й доводить, якщо ми хочемо бути грамотними, то, насамперед, повинні постійно звертатися до словників: «Не бійтесь заглядати у словник», які є універсальними інформаційними джерелами для розуміння того чи того явища і найпевніша консультація щодо мовних норм.

Ключові слова: урок, українська мова, освітній процес, слово, значення слова, лексикографічні джерела, словникова робота, словникові слова, комунікативна компетентність, урок, учитель, учень, початкова школа.

ANNOTATION

Zoryana HOLOVACHUK

The use of lexicographic sources in the study of the section «Word. Meaning of the Word» by primary school students.

The master's thesis proves that the communicative approach to learning the Ukrainian language involves orientation in the issues of language and speech. Language is a means of cognition and communication, exchange of ideas between people and is one of the characteristic features of a modern nation. Primary school students, while working on the topics of the section «Word. The Meaning of the Word» should realize that the main function of language is to be a means of communication, preservation and transmission of knowledge, and mutual understanding.

The master's thesis analyzes the state of the research problem in scientific and methodological literature; characterizes the requirements of the «State Standard of Primary Education», the Model Educational Program developed under the guidance of Academician Oleksandra Savchenko, as well as the textbooks «Ukrainian Language and Reading» for students in grades 2–4 in the context of the declared

research topic; finds that work on the section «Word. The meaning of the word» section necessarily involves work on lexical units and active use of lexicographic sources, i.e. dictionaries of various types compiled for primary school students. Since working with dictionaries specially created for schoolchildren contributes to a better understanding and assimilation of new lexical units by younger students (primarily those provided by the program); dictionaries for primary school students recommended by the Ministry of Education and Science of Ukraine were analyzed; a number of exercises and creative tasks using lexicographic sources were compiled that will contribute to the effective learning of new words and the content of the topics studied in the section «Word. The meaning of the word».

The master's thesis proves that the idea of communicative learning of language units requires a new correlation of the goals of primary teaching of the Ukrainian language, where practical speech skills are of paramount importance. They are the basis for the language education of students, which involves elementary knowledge of various sections of linguistic science. Knowledge of linguistic theory should be a means, a theoretical basis for the application and development of primary school students' speech skills. Working with lexicographical sources helps students to better understand the meaning of words, their origin and etymology, develops spelling accuracy, independence, and proves that if we want to be literate, we must first of all constantly consult dictionaries: «Don't be afraid to look in a dictionary», which are universal sources of information for understanding a phenomenon and the most reliable advice on language norms.

Key words: *lesson, Ukrainian language, educational process, word, word meaning, lexicographic sources, vocabulary work, vocabulary words, communicative competence, lesson, teacher, pupil, primary school.*

З М І С Т

ВСТУП	7
РОЗДІЛ І. СТАНОВЛЕННЯ НАЦІОНАЛЬНО-МОВНОЇ ОСОБИСТОСТІ УЧНЯ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ	
1.1 Наукові засади вивчення мови й мовлення молодшими школярами	11
1.2. Особливості вивчення розділу «Слово. Значення слова» в початкових класах	20
РОЗДІЛ ІІ. ВИМОГИ ТИПОВОЇ ОСВІТНЬОЇ ПРОГРАМИ І ЗМІСТ ПІДРУЧНИКІВ «УКРАЇНСЬКА МОВА ТА ЧИТАННЯ» ДЛЯ УЧНІВ 2–4 КЛАСІВ У КОНТЕКСТІ ОБРАНОЇ ТЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ	
2.1. Аналіз Типової освітньої програми, розробленої під керівницт- вом О. Савченко для учнів початкової школи	25
2.2. Аналіз підручників «Українська мова та читання» авторів М. Вашуленко, С. Дубовик, Н. Васильківська для учнів 2–4 класів почат- кової школи у контексті обраної теми дослідження	29
РОЗДІЛ ІІІ. РОБОТА З ЛЕКСИКОГРАФІЧНИМИ ДЖЕРЕЛАМИ ЯК ЕФЕКТИВНИЙ СПОСІБ ЗАСВОЄННЯ ЗМІСТУ ПРОГРАМО- ВОГО МАТЕРІАЛУ РОЗДІЛУ «СЛОВО. ЗНАЧЕННЯ СЛОВА»	
3.1. Характеристика лексикографічних джерел для учнів 2 – 4 класів початкової школи	36
3.2. Програмові вимоги щодо роботи зі словниками	49
3.3. Вправи і завдання з використанням лінгвістичних словників під час опрацювання розділу «Слово. Значення слова» учнями 2–4 класів	50
3.4. Організація, методика й аналіз результатів проведеного експериментального дослідження	62
ВИСНОВКИ	67
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	69

ВСТУП

У нормативному документі «Державний стандарт початкової освіти» зазначено: «Мета і завдання навчального предмета українська мова полягає не лише в опануванні грамоти (початкових умінь читати і писати), а й у мовленнєвому розвитку молодших школярів – умінь висловлюватися в усіх доступних для них формах, типах і стилях мовлення. Розвиток мовлення має набути статусу провідного принципу навчання рідної мови в загальноосвітній школі, зокрема в її початковій ланці» [14].

Сьогодні особливого значення під час вивчення курсу українська мова набуває *комунікативна компетентність*, тобто здатність молодшого школяра використовувати під час спілкування мовні знання, які дають змогу взаємодіяти з оточуючим світом, працювати в команді, а отже – виконувати ту чи ту соціальну роль. Саме тому метою мовно-літературної освітньої галузі є формування та становлення учня як цілісної особистості з розвиненими комунікативними вміннями та знаннями про мову як цілісну знакову системи, а також про українську літературу як особливий вид мистецтва.

Мовленнєва спрямованість вивчення мови передбачає системну роботу з опрацювання лексичних одиниць, адже саме слово, в усьому розмаїтті його форм і значень, забезпечує розвиток комунікативної компетентності молодшого школяра, сприяє свідомому засвоєнню й оволодінню мовою.

Свідоме оволодіння мовою як засобом комунікації можливе тільки за умови постійної уваги до слова як функціональної одиниці. Ось чому важливим етапом у засвоєнні семантики слова, його доречному використанню у мовленнєвій діяльності сприяє своєчасна й правильно організована робота з лексикографічними джерелами, яка повинна стати для школярів регулярною.

Аналіз навчально-методичної літератури з обраної проблеми, особисті спостереження за освітнім процесом у початковій школі дають підстави стверджувати, що робота з лексикографічними джерелами під час засвоєння програмових вимог із навчальної дисципліни «Українська мова» сприяє

збагаченню активного словника учнів, а це призводить до осмисленого використання лексичного багатства української мови в мовленні. Слово виховує, навчає і розвиває дитину.

Обрана **тема** магістерського дослідження *«Використання лексикографічних джерел під час опрацювання розділу «Слово. Значення слова» учнями початкових класів»* є **актуальною**, вона потребує узагальнення теоретичних відомостей з теми, передбачає аналіз Типової освітньої програми і підручників, укладання вправ і системи завдань, які б допомогли учням засвоїти програмові вимоги розділу «Слово. Значення слова», а отже сприяли включенню їх в активну пошукову діяльність під час роботи з лексикографічними джерелами різних типів і, як результат, розвивали комунікативні уміння і навички молодших школярів.

Об'єкт дослідження – освітній процес на уроках української мови в 2–4 класах початкової школи, а **предмет** – різні види роботи з лексикографічними джерелами під час опрацювання розділу «Слово. Значення слова» молодшими школярами.

Мета дослідження – на основі опрацьованої наукової та навчально-методичної літератури окреслити наукові засади мови й мовлення молодших школярів, розкрити особливості вивчення розділу «Слово. Значення слова» в початкових класах, схарактеризувати вплив роботи з лексикографічними джерелами під час засвоєння молодшими школярами програмових вимог розділу «Слово. Значення слова», на розвиток мовної підготовки дітей та формування мовленнєвих умінь і навичок учнів.

Мета дослідження передбачає розв'язання таких **завдань**:

1. Проаналізувати стан досліджуваної проблеми в сучасній науковій та навчально-методичній літературі.
2. Окреслити наукові засади мови й мовлення у лінгвістичній літературі.
3. Розкрити мету і завдання вивчення розділу «Слово. Значення слова» на уроках української мови в 2–4 класах початкової школи.
4. Проаналізувати Типову освітню програму за заг. ред. О. Савченко та

підручники «Українська мова та читання» для учнів 2–4 класів у контексті досліджуваної проблеми.

5. Розкрити особливості роботи з лексикографічними джерелами в процесі вивчення розділу «Слово. Значення слова» на уроках української мови.

6. Укласти систему вправ і завдань для учнів 2–4 класів, які б сприяли формуванню умінь працювати з лінгвістичними словниками під час засвоєння змісту програмового матеріалу розділу «Слово. Значення слова».

У роботі використовувались такі **методи дослідження**: аналіз і синтез наукової та навчально-методичної літератури з теми дослідження; порівняння й систематизацію відомостей з досліджуваної проблеми; аналіз «Державного стандарту початкової освіти», Типової освітньої програми, шкільних підручників з української мови, лексикографічних джерел для учнів початкових класів; спостереження за освітнім процесом на уроках української мови в 2–4 класах початкової школи; вивчення і систематизація результатів дослідження.

Практичне значення роботи визначається здійсненним комплексним аналізом наукової літератури з проблеми комунікативної функції мови, розмежуванням змісту понять мова і мовлення, характеристикою особливостей вивчення розділу «Слово. Значення слова» в 2–4 класах початкової школи; вичерпним аналізом програми, підручників з української мови для молодших школярів.

Матеріали магістерської роботи можуть бути використані на практичних заняттях з курсу «Методика викладання мовно-літературної освітньої галузі», «Лінгвістична культура сучасного вчителя початкових класів» й інших, а також під час проходження виробничої (педагогічної) практики студентами факультету початкової освіти та мистецтва ДДПУ ім. Івана Франка.

Новизна дослідження полягає у тому, що у ньому не тільки детально схарактеризовано основні лінгвістичні словники для молодших школярів, а й чітко окреслено особливості роботи зі словниками в початкових класах, укладено вправи і завдання з використанням лінгвістичних словників, які сприяють ефективному засвоєнню учнями 2–4 класів програмового матеріалу з

розділу «Слово. Значення слова», подано конспект уроку з використанням мультимедійних технологій.

Структура магістерського дослідження: вступ, три розділи, висновки, список використаних джерел.

Апробація дослідження.

За результати проведеного магістерського дослідження:

– **виголошено доповідь** на студентській науково-практичній конференції, що проводилася на факультеті початкової освіти та мистецтва 1 квітня 2025 р. на тему *«Наукові засади мови й мовлення та особливості вивчення розділу «Слово. Значення слова» у початкових класах»*;

– **виголошено доповідь** на методичному об'єднанні вчителів середньої загальноосвітньої школі № 77 м. Львова з поглибленим вивченням економіки та управлінської діяльності.

– **виголошено доповідь** на ІХ Всеукраїнській студентській науково-практичній онлайн-конференції *«ВОЛИНСЬКА ВЕСНА: перші паростки науки»* 12 березня 2025 м. Луцьк на тему: *«Слово як засіб розвитку комунікативних умінь учнів початкових класів»*;

– **опубліковано статтю** (у співавторстві) на тему *«Слово як засіб розвитку комунікативних умінь учнів початкових класів»* / *«ВОЛИНСЬКА ВЕСНА: перші паростки науки»* збірник матеріалів ІХ Всеукраїнської студентської науково-практичної онлайн-конференції (12 березня 2025 року, Комунальний заклад вищої освіти «Луцький педагогічний коледж» Волинської обласної ради) / уклад. С. Марчук, Н. Борбич, І. Ковальчук. Луцьк : ФОП Мажула Ю. М., 2025. 771 с. С. 391–395.

РОЗДІЛ І.

СТАНОВЛЕННЯ НАЦІОНАЛЬНО-МОВНОЇ ОСОБИСТОСТІ УЧНЯ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ

1.1 Наукові засади вивчення мови й мовлення молодшими школярами

В освіті України постійно відбуваються зміни (створюються нові державні стандарти освіти, модифікуються програми, підручники тощо). О. Савченко вважає, що введення нових державних стандартів – це «еволюційна й постійна робота з модифікації змісту для масової школи та обдарованих дітей, і тому від постійного вдосконалення змісту маємо перейти до вироблення механізму трансляції соціального замовлення на широку освітню практику» [28, 1].

М. Вашуленко стверджує: «Освітні стандарти створюватимуть передумови для розвитку варіативної шкільної освіти, що приведе до її де стандартизації» [9, 2]. У світлі сказаного постає проблема національно-мовної освіти та мовленнєвого становлення молодших школярів.

Комунікативний підхід до вивчення української мови передбачає орієнтацію в питаннях мови й мовлення. Загальновідомо, що мова виступає засобом пізнання та спілкування, засобом обміну думками між людьми та базовою характерною особливістю будь-якої нації. Мова як результат багатолітньої роботи людей (членів того чи того суспільства) зазнає постійних змін та вдосконалення. Відтак базова функція мови – комунікативна, водночас мова уможлиблює спілкування між членами одного соціуму, ретранслює набуті народом знання крізь віки, сприяє взаємному порозумінню.

Мова й мовлення є предметом дослідження мовознавців, літературознавців, психологів, психолінгвістів, педагогів, лінгводидактів, методистів і вчителів-практиків. Необхідно зауважити, що мова як унікально людський спосіб комунікації, є одночасно надбанням як суспільства, так і особистості. В обох випадках вона є результатом історичного поступу соціуму, котрий

використовує здобутки попередніх етапів існування мови. Мовлення, щодо мови, є частковим, особистим, індивідуальним. Воно постає як одна з багатьох форм загального, що з'являється з уст окремих людей у різних життєвих ситуаціях внаслідок використання мови для вираження думок.

У підручнику «Вступ до мовознавства» С. Дорошенко та П. Дудик слушно зауважують, що «У мовленні живе мова, проте ним вона ніколи не вичерпується. Мова обіймає в собі десятки й сотні тисяч слів з сукупністю властивих їм значень, форм, витворених цією масою індивідуальних мовлень. Але в кожному з них мова виявляється тільки частково, бо окрема людина, наприклад, використовує в розмовно-побутовому вжитку від 4 до 6 тисяч слів, які в своїй більшості є найуживанішими, життєво необхідними, через що й їх достатньо для зносин» [17, 40].

Мова для всіх, хто нею розмовляє, єдина, але втілення її у висловлюваннях кожного мовця має свої нюанси (за умови збереження суспільної природи мовлення). У лінгвістиці мова та мовлення постають як складна діалектична єдність, адже саме у мовленні мова проявляється, розвивається та існує. Н. Бабич стверджує: «Мова – єдина, цілісна складна знакова система, точніше система систем: фонем, морфем, слів, словосполучень, речень, яка служить засобом комунікації, обміну думки, закріплення думок, засобом їх формування» [2, 11].

Видатні мовознавці (І. Бодуен де Куртене, Ф. де Сосюр, В. фон Гумбольдт, С. Семчинський та інші) розрізняли мову й мовлення. За твердженням С. Семчинського «мова – це динамічна система створюваних і відтворюваних мовними органами членороздільних звукових знаків для предметів і явищ фізичної та психічної дійсності та їх відображень у свідомості, а також правил сполучуваності цих знаків, – система, здатна виразити всю повноту людських знань та уявлень про світ» [29, 9]. Водночас мовлення не здатне існувати поза певною мовою. Тоді як мова живе й розвивається завдяки мовній діяльності людей, зокрема у процесі обміну враженнями, думками, тобто у процесі міжособистісного спілкування. Граматичні, лексичні, фонетичні, стилістичні й

інші мовні закони є результатом мовної практики носіїв мови, тоді як мовлення віддзеркалює реальне й актуальне існування мови. Спостерігаючи за мовою і мовленням людини, не доречно їх протиставляти одне одному, треба тільки аналізувати, якою мовою людина розмовляє, як вона дотримується її норм і законів.

Отже, мовознавчий аналіз передбачає різнобічне дослідження мови як системи, зокрема її фонетичної системи, лексичного складу, граматичної будови, правописних норм і функціонально-стилістичних особливостей.

Психологи вважають, що мовлення – це дія, процес, тоді як вивчення мови можливе тільки в мовленнєвій діяльності. Психологія та психолінгвістика розглядають мовлення як процес формування й усвідомлення висловлювання, як особливий вид діяльності людини. Науковці-психологи переконані, що мовлення – це один з видів людської діяльності, а основними видами мовленнєвої діяльності учнів є: *слухання – розуміння, говоріння, читання й письмо*, які взаємодіють між собою та формують мовну особистість.

Г. Костюк вважає, що мовлення – це процес, який передбачає системний виклад думок, які й уможливають спілкування та реалізуються завдяки чотирьом видам мовленнєвої діяльності, які виявляються як в усній, так і писемній формах [21]. У психолінгвістиці мовлення визначається як процес породження й сприйняття висловленого, як особливий вид людської діяльності.

Педагоги розглядають мовлення як ефективний засіб освітньої діяльності та пізнання оточуючого світу. К. Ушинський, В. Сухомлинський особливого значення надавали засвоєнню мови дітьми, оскільки вона має безпосередній вплив на духовне становлення особистості.

У методиці викладання української мови розкриваються мовні знання, мовні та мовленнєві уміння й навички (М. Вашуленко, С. Дорошенко, А. Зиммельдінова, М. Проць, О. Савченко й ін.). Отже, наголошують А. Зиммельдінова, М. Проць, виникає потреба під час вивчення української, як і будь-якої іншої, «йти від мовлення, від комунікативних завдань, спрямованих на формування мовленнєвих умінь та навичок. Однією з найважливіших життєвих

потреб людини є потреба в спілкуванні, в обміні думками з іншими людьми. Ця потреба задовольняється людиною за допомогою мови і мовлення. Володіючи мовою і здійснюючи свою мовленнєву діяльність, люди обмінюються досвідом, знаннями, передають їх нащадкам, дістають можливість зрозуміти один одного і налагодити спільну роботу в усіх галузях людської діяльності» [22, 125].

Мова відіграє особливу роль у системі мовної освіти молодших школярів. Як зазначає К. Ушинський, «мова – найважливіший, найбагатший і найміцніший зв'язок, що з'єднує віджилі, живущі і майбутні покоління народу в одне велике, історичне живе ціле. Воно не тільки виявляє собою життєвість народу, а є цим життям. Коли зникає народна мова, – народу нема більше!» [37, 123], а В. Сухомлинський зауважує: «Мова формує людську духовність, відчуття краси слова й образу. Рідне слово є знаряддям для дітей. Тільки той може осягнути своїм розумом і серцем красу, велич і могутність батьківщини, хто збагнув відтінки й пахощі рідного слова, хто дорожить ним, як честю рідної матері, як колискою, як добрим ім'ям своєї родини» [33, 52].

Сьогодні під час вивчення навчальної дисципліни «Українська мова» в початкових класах особлива увага приділяється її практичному спрямуванню, адже від рівня сформованості комунікативної компетентності учнів залежить наскільки соціально активними, духовно багатими особистостями стануть школярі. Вільне володіння українською (державною) мовою в усьому розмаїтті її функцій дасть змогу особистості зреалізуватися в професії, втілити мрії, бути ефективним у рідній державі.

Мовець в усній або письмовій формі передає свої думки об'єкту мовлення (адресату). Під час говоріння думка реалізується через словесну форму, потім кодується за допомогою звуків. Письмо – це процес закодування думки за допомогою певних символів (букв), а читання – розкодування цієї думки через звуковий комплекс. Ці процеси об'єднуються спільністю способу формування й формулювання думки за допомогою мовних засобів і утримання їх в оперативній пам'яті.

Згідно з комунікативним підходом, під час засвоєння української мови важливе значення має розвиток мовленнєвих навичок дитини через мовну практику, спілкування. Існує єдність та нерозривний взаємозв'язок, між системою мови та мовленнєвими здібностями, адже кожна людина висловлюється по-своєму, хоча й використовує єдину для певного суспільства мову. Відмінність мови та мовлення проявляється також і у випадках, коли людина теоретично ніби й володіє тією чи тією мовою, однак не вміє нею практично користуватися та вільно послуговуватися, правильно й виразно розмовляти тощо.

Суттю комунікативної спрямованості вивчення української мови є становлення і формування в молодших школярів навичок ефективно вирішувати поставлені учителем мовленнєві завдання задля оволодіння здатністю будувати зв'язні висловлювання, тобто спілкуватися. Усе це дає змогу сформувати свідому національно-мовну особистість, якою повинен стати кожен учасник освітнього процесу вже з першого класу.

Ідея комунікативного вивчення мовних одиниць вимагає нового співвідношення цілей початкового вивчення української мови, а тому пріоритетними стають практичні мовленнєві вміння і навички. На їх основі здійснюється мовна освіта учнів, що передбачає отримання базових знань із різних лінгвістичних розділів і дисциплін. Теоретичні мовні знання мають стати тим фундаментом, що слугуватимуть ефективному становленню і розвитку мовленнєвих умінь молодших школярів.

Розпочинати цю роботу треба уже в початковій школі, оскільки саме на цьому освітньому рівні розпочинається непростий етап комунікативного становлення особистості. Сучасний стан окресленої проблеми є актуальним, а тому теоретичні її аспекти висвітлено в розвідках М. Вашуленка, Л. Варзацької, Н. Деркач, С. Гірняк, А. Зимувльдінової, Т. Ладигенської, С. Луців, Г. Коваль, М. Наумчук й інших учених і методистів. У працях названих авторів висвітлюється проблема вивчення української мови / мовлення в початкових класах. Так, Лариса Варзацька розглядає рідну мову й мовлення як цілісні взаємопо-

в'язані явища. З метою ефективного оволодіння українською мовою дослідниця створила підручник «Рідна мова й мовлення» для учнів 1-го і 2-го класів.

Зауважимо, що комунікативний підхід до вивчення тієї чи тієї мови мови передбачає розуміння змістового наповнення понять мова й мовлення. Беззаперечним є факт, що за допомогою мови людина пізнає світ та взаємодіє з представниками того чи того соціуму, а тому мову вважають однією з найхарактерніших ознак нації. Люди – творці мови, саме вони її створюють, розвивають, удосконалюють. Оскільки головна функція мови – бути засобом спілкування, збереження і трансляції знань, то, за твердженням відомого українського психолога і педагога Івана Синиці, «У надрах діалогу розвивається монолог, який стає провідним видом діяльності для молодших школярів. У порівнянні з діалогом, це складний вид мовлення, який не підтримується ситуаціями чи запитаннями, а вимагає більшої зібраності та попередньої підготовки. Особливо складна писемна форма монологічного мовлення, яка потребує для свого розвитку високого ступеня абстракції» [30, 14]. Саме тому І. Синиця аналізує «писемну форму як мовлення в думці, оскільки воно протікає без співрозмовників (це розмова з білим аркушем паперу)» [30, 14].

Г. Костюк вважає: «Мовлення – це є оволодіння й застосування особистістю певної мови в процесі її спілкування з іншими людьми. Воно завжди здійснюється в будь-якій мові з усіма особливостями її словникового складу і граматичної будови, підкоряється її законам і правилам. Дотримання законів і правил мови скеровує й упорядковує мовлення, мовну діяльність людини. Якщо людина порушує ці закони і правила, її мовлення стає неповноцінним засобом спілкування» [21, 105].

Відомий педагог К. Ушинський стверджував: «Рідне слово – найкращий учитель, що відкриває двері у новий, ще непізнаний світ <...> пояснює дитині її природу краще, ніж міг би це зробити природознавець, воно знайомить дитину з характером людей, що оточують її, з суспільством, в якому вона живе, з його історією та прагненнями, як не міг би ознайомити жоден історик; саме рідне

слово вводить дитину в народні вірування, в народну поезію, як не міг би ввести жоден естет, і, врешті-решт, рідне слово дає такі логічні поняття й філософські погляди, яких, звичайно, не міг би дати дитині жоден філософ. У мові одухотворюється весь народ і вся його батьківщина; в ній втілюється творчою силою народного духу в думку, в картину і звук небо вітчизни, її повітря, її фізичні явища, її клімат, її поля, гори й долини, її ліси й ріки, її бурі й грози – весь той глибокий, повний думки й почуття, голос рідної природи... Цей незвичайний педагог – рідна мова – не тільки навчає багато чого, а й навчає напрочуд легко, за якимсь недосяжно полегшеним методом» [37, 123–124].

Першорядного значення вивченню рідної мови надавав й Василь Сухомлинський, він уважав: «марно думати, що учень, який не знає рідної мови, зможе вправно використовувати іншу. Звертаючись до учнів та молоді, писав: «Знай, бережи, збагачай велике духовне надбання свого народу – рідну українську мову. Це мова великого народу, великої культури» [32, 34].

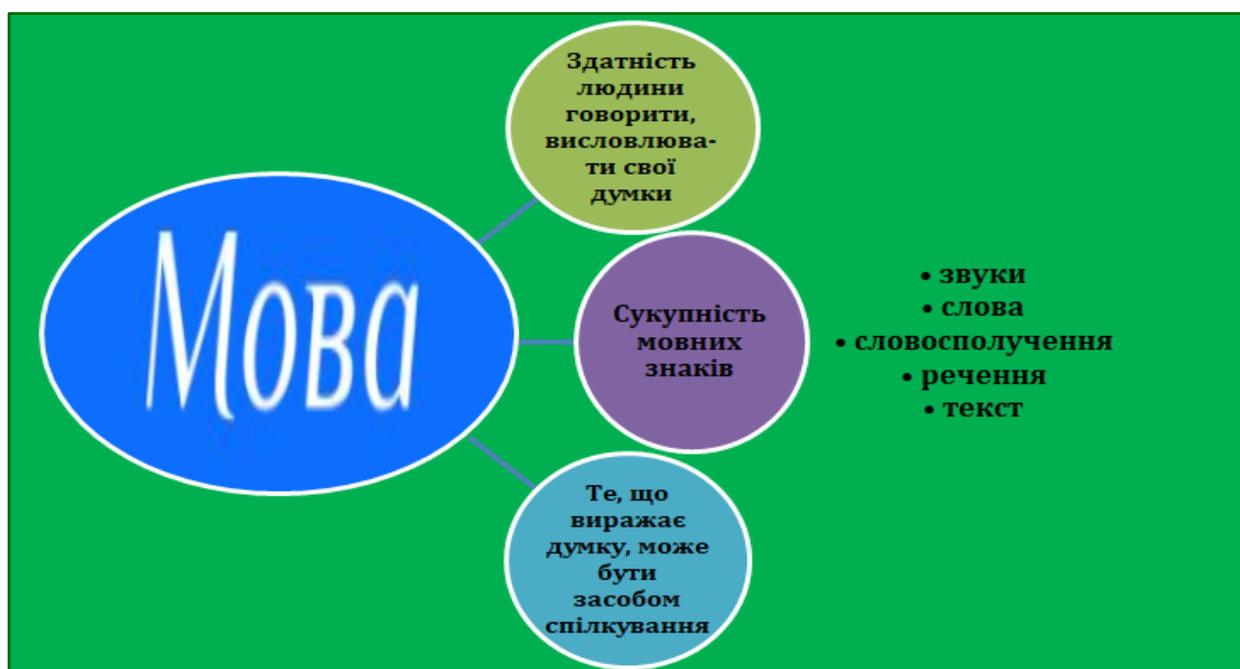
Уперше В. Сухомлинський запропонував проводити «уроки мислення» на природі, оскільки вважав що саме природа сприятиме розвитку думки і розумових здібностей учнів. Спостереження за навколишнім середовищем дають змогу учневі виразити своє ставлення до інших людей, їхньої праці, природи тощо.

Народна мудрість стверджує: «Скільки я знаю мов, стільки разів я людина». Проте скарби зібрані іншими народами недоступні людині й, зокрема тому, що вона не засвоїла на належному рівні рідну мову. «Чим глибше людина знає тонкощі рідної мови, тим тонша її сприйнятливість до гри відтінків рідного слова, тим більше підготовлений її розум до оволодіння мовами інших народів, тим активніше сприймає серце її красу слова», – писав В. Сухомлинський [34, 201].

Педагог прагнув щоб «життєдайне джерело – багатство рідної мови – було відкрите для дітей з перших кроків їхнього шкільного життя. Найважливішим засобом впливу на дитину, облагороджування її почуттів, душі, думок, переживань є краса й велич, сила й виразність рідного слова.

Відчуваючи, переживаючи красу побаченого й почутого, діти сприймають найтонші відтінки слова, і через слово краса входила в їхні душі. У дітей з'являлося бажання передати свої почуття і переживання, розповісти про красу. Діти складали твори. Ці твори – найважливіша форма роботи з розвитку мови й думки» [34, 202].

Академік Микола Вашуленко зауважує: «Мова – це система граматичних та лексичних засобів, якими люди користуються для висловлювання думок і почуттів, вона є найважливішим засобом спілкування. Мовлення – це процес, діяльність мовця, який використовує мовні засоби для спілкування» [8, 21].

[8].

Л. Варзацька акцентує увагу на питанні опанування мовою як інструментом спілкування, мислення та пізнання, що є складовою інтелектуальних і творчих здібностей учнів. Взаємодія мови й мовлення гарантує розвиток мислення й мовлення учнів початкових класів. Разом з цим, стає актуальним комунікативне спрямування навчання рідної мови [7, 7]. Авторка розкрила й схарактеризувала особливості методики вивчення мови у нерозривному зв'язку з мовленням, адже мовні знання реалізуються в процесі мовлення [5, 5]. У зв'язку з цим особливо ваговою є проблема кореляції мовної освіти з мовленнєвим розвитком школярів. Дослідниця вважає, що одним зі шляхів розв'язання цієї проблеми є вивчення засвоєння про поновах програмою розділів української мови на базі мовленнєвої діяльності учнів. «Основним засобом створення мовленнєвих ситуацій є текст у поєднанні з дидактичною грою чи картиною. До кожного уроку добираються тематично близькі тексти з типовими виучуваними формами. Це дає можливість вводити дітей у таку мовленнєву діяльність, яка одночасно спрямовує їх на виконання граматичних завдань», – наголошує Л. Варзацька [6, 23].

На уроках української мови потрібно розглядати взаємозв'язок мови й мовлення. За таким принципом учні спочатку засвоюють певний загальний образ змісту, а згодом – його компоненти. Мовні та мовленнєві поняття краще розглядати не ізольовано, а в нерозривній єдності (сукупно). Діти мають можливість знаходити в явищах спільне та відмінне, зіставляти і протиставляти їх, вибудовувати взаємозв'язки між ними, застосовувати знання в інших (змінених) ситуаціях.

Отож мова й мовлення розглядаються у взаємозв'язку, саме у мовленні реалізується, розвивається, живе мова. Вважаємо, що комунікативний підхід сприятиме якісному оволодінню мовних знань та мовленнєвих умінь молодших школярів.

1.2. Особливості вивчення розділу «Слово. Значення слова» в початкових класах

Розділ «Слово. Значення слова», хоча й є традиційним та усталеним у навчальному курсі української мови для початкових класів, однак пропонувані для вивчення теми дозволяють учням дійти важливого висновку: мовлення – це діяльність, що охоплює практичні вміння, які формуються в процесі комунікації. Саме мовлення є процесом спілкування, тоді як мова виступає засобом цього спілкування – знаковою системою, що використовується у мовленні.

Мовленнєва діяльність ґрунтується на мовних знаннях. Її оволодіння відбувається в процесі навчання мови, яке базується на комунікативно-мовленнєвій основі. Ця основа охоплює чотири ключові види діяльності: *слухання, говоріння, читання та письмо*. Результатом мовленнєвої діяльності є створення висловлювань або текстів. Отже, саме мовленнєва діяльність має стати центральним елементом у процесі вивчення мови.

Перед методикою викладання мови постає важливе завдання – забезпечити усвідомлене розуміння учнями *комунікативної функції мови*. Для цього мовні та мовленнєві вправи на уроках повинні мати спрямованість на спілкування. Це включає створення мовленнєвих ситуацій, стимулювання мотивації для висловлювань, формування навичок накопичення і систематизації мовного матеріалу, а також вдосконалення учнями своїх висловлювань.

С. Дорошенко в розвідці «Основи культури і техніки мовлення» зазначає: «Грамматика, на відміну від традиційної (описової) має бути функціональною. Це допоможе школярам краще зрозуміти роль виучуваних мовних засобів у досягненні комунікативної мети, зорієнтованої на вираження думки, спілкування. Так, учні мають зрозуміти, що для художнього опису предмета використовуємо прикметники, трудовий процес описуємо за допомогою дієслів у певних формах; предмет можна описати в художній формі з застосуванням виражальних засобів, а також і в науково-популярній де має місце точна, науково достовірна характеристика» [16, 12].

Вивчення української мови має зосереджуватися на комунікативному підході, що дозволяє учням у процесі мовленнєвої практики навчитися ефективно використовувати мову для створення усних і письмових висловлювань в обраному стилі, враховуючи конкретні умови спілкування. Таким чином, основою комунікативного спрямування вивчення мови є розвиток у школярів здатності вирішувати комунікативні завдання задля успішного опанування навичками спілкування.

«За діяльнісно-комунікативного підходу, – зауважує М. Вашуленко, – робота з розвитку мовлення набуває більшої цілеспрямованості, оскільки в учнів формуватимуться конкретні мовленнєві вміння: будувати текст, спираючись на знання про його структурні елементи; створювати тексти різних типів (розповідь, опис та міркування) і стилів (художнього, науково-популярного, ділового) залежно від мети, ситуації та орієнтуючись на адресата висловлювання» [10, 45].

Згідно вимог Типової освітньої програми *«Мовленнєві уміння – це здатність мовця виконувати мовленнєві дії відповідно до комунікативних умов і мети спілкування. Мовленнєві уміння тісно пов'язані з навичками, що являють собою способи реалізації комунікативних дій. Комунікативні уміння й навички формуються під час роботи над усним і писемним мовленням і вдосконалюються на основі знань граматичної і стилістичної основ мови. Робота над зв'язним мовленням – це специфічна галузь у загальній системі мовленнєвої підготовки учнів. В основі її лежать: 1) знання норм літературної мови та практичні вміння і навички володіння мовою, які постійно вдосконалюються; 2) уміння творчо використовувати лексичні, морфологічні засоби, що належать до різних стилів мовлення»* [36].

Метою вивчення розділу «Слово. Значення слова» є інтеграція роботи над учнівським мовленням у процесі освітньої діяльності на уроках. Це спрямовано на формування у школярів комунікативних умінь, необхідних для створення власних висловлювань, ефективного спілкування, планування свого мовлення, контролю його правильності й виправлення допущених помилок.

До переліку комунікативних умінь, які розглядаються в методиці викладання української мови, належать:

- здатність визначати тему висловлювання та залишатися в її межах;
- побудова висловлювань відповідно до мети, ключової ідеї та аудиторії;
- використання переконливих доказів і фактів для розкриття теми та підтримки основної думки;
- чітке і послідовне викладення матеріалу, встановлення причинно-наслідкових зв'язків між явищами, виконання узагальнень та формулювання висновків;
- вибір типу та стилю мовлення відповідно до мети і контексту спілкування;
- адекватне вживання мовних засобів у межах типу, стилю та жанру висловлювання;
- вдосконалення власного мовлення через корекцію усної мови чи редагування письмових текстів. Ці навички є ключовими для розвитку впевненого та ефективного мовного спілкування.

А. Зиммельдінова та М. Проць найбільш вичерпно сформулювали зміст поняття *комунікативні уміння* [22]. Опрацювання тем цього розділу дає можливість розглядати слово як базову мовну одиницю (*слово в єдності лексичного і граматичного значень, а також його етимології, семантики, семантико-синтаксичних відношеннях, явищах омонімії, синонімії, антонімії тощо*) за допомогою якої будуються одиниці граматичного рівня – словосполучення та речення.

Робота над розділом «Слово. Значення слова» передбачає зосередження особливої уваги на виробленні в школярів умінь спілкування та дотримання норм культури мовлення. Водночас молодші школярі засвоюють основні правила взаємодії з іншими людьми під час усного мовлення, знайомляться з активними формами звертань, характерними для української мови, опановують

особливостями інтонації під час звертань тощо. Цій роботі сприяє робота над формою кличного відмінка іменників в українській мові [10, 41].

Ефективному опрацюванню теоретичного матеріалу розділу «Слово. Значення слова» допомагають учням мовленнєві ігрові ситуації, які спонукають дітей будувати зв'язні висловлювання, тлумачити семантику слів, уводити їх у текст тощо.

Г. Коваль, Н. Деркач, М. Наумчук слушно зауважують: «Вивчення розділу «Слово. Значення слова» передбачає «збагачення словника учнів, розвиток зв'язного мовлення, вироблення навичок свідомого оволодіння новими словами, уточнення розуміння значення й сфери вживання відомих слів» [20, 64].

Методика словникової роботи, як наголошують дослідниці, повинна бути зосередженою на 4-х основних напрямках:

- **«забезпечення словника**, засвоєння нових слів, а також нових значень слів, які вже є в словниковому запасі учнів;
- **уточнення словника** – уточнення значення слів через введення їх у контекст, зіставлення, виявлення значеннєвих відмінностей між синонімами, робота з антонімами, аналіз багатозначних слів, перенесення значень слів та інші;
- **активізація словника** (збагачення активного словника учнів);
- **вилучення з дитячого мовлення нелітературних слів** (діалектних, просторічних, русизмів, жаргонізмів тощо)» [20, 62–63].

Свідоме оволодіння мовою як комунікативним засобом можливе за умови постійної уваги до слова як функціональної одиниці. Мовленнєві уміння (розвиток навичок говоріння), як зауважують Г. Коваль, Н. Деркач, М. Наумчук, «значною мірою залежить від розвитку сукупності навичок – вимови, лексичних і граматичних. Навичка говоріння формується в процесі комплексної роботи зі словом» [20, 151], тоді як у словниковій роботі треба пам'ятати про дві її частини: «1) ознайомлення з лексичною системою мови – вивчення нових слів, уточнення значень відомих, з'ясування багатозначності,

синонімії, антонімії та інш.; 2) навчання використовувати лексичні засоби мови в мовленні – добір найбільш точного, яскравого слова, попередження та усунення лексичних огріхів» [20, 65].

У Типовій освітній програмі чітко окреслені слова, семантику, написання, граматичні особливості яких повинні засвоїти молодші школярі, а тому робота над розділом «Слово. Значення слова» обов'язково передбачає роботу над словом із використанням лексикографічних джерел, тобто словників різних типів, укладених для учнів початкової школи. Робота з лексикографічним джерелами сприяє кращому розумінню та засвоєнню учнями початкових класів нових лексичних одиниць.

РОЗДІЛ II.
ВИМОГИ ТИПОВОЇ ОСВІТНЬОЇ ПРОГРАМИ
І ЗМІСТ ПІДРУЧНИКІВ «УКРАЇНСЬКА МОВА ТА ЧИТАННЯ» ДЛЯ
УЧНІВ 2–4 КЛАСІВ У КОНТЕКСТІ ОБРАНОЇ ТЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ

2.1. Аналіз Типової освітньої програми, розробленої під керівництвом
О. Савченко для учнів початкової школи

У Державному стандарті, укладеному відповідно до завдань початкової освіти та з урахуванням пізнавальних можливостей і потреб молодших школярів, визначено зміст початкової загальної освіти. Він базується на загальнолюдських цінностях, принципах науковості, полікультурності, світському характері освіти, а також системності, інтегративності та нерозривному поєднанні освітніх і вихованих цілей, що ґрунтуються на засадах гуманізму, демократії, громадянської свідомості, взаємоповаги між народами та культурами, що дають змогу діяти в інтересах людини, родини, суспільства і держави загалом [14]. Водночас у цьому нормативному документі чітко визначено результативну складову засвоєння змісту початкової загальної освіти, окреслено компетентності. Отже, «до ключових компетентностей належить:

- 1) вільне володіння державною мовою;
- 2) здатність спілкуватися рідною (у разі відмінності від державної) та іноземними мовами;
- 3) математична компетентність;
- 4) компетентності у галузі природничих наук, техніки і технологій;
- 5) інноваційність;
- 6) екологічна компетентність;
- 7) інформаційно-комунікаційна компетентність;
- 8) навчання протягом життя;
- 9) громадянські та соціальні компетентності;
- 10) культурна компетентність;

11) підприємливість та фінансова грамотність» [14].

Важливого значення у процесі вивчення навчальної дисципліни «Українська мова» набуває комунікативна компетентність, що «передбачає уміння усно і письмово висловлювати свої думки, почуття, чітко та аргументовано пояснювати факти, а також любов до читання, відчуття краси слова, усвідомлення ролі мови для ефективного спілкування та культурного самовираження, готовність вживати українську мову як рідну в різних життєвих ситуаціях» [14].

У нормативному документі «Державний стандарт початкової освіти» зазначено: «Метою вивчення української мови є формування в учнів комунікативної компетентності шляхом засвоєння доступного і необхідного обсягу знань з мови навчання, опанування всіх видів мовленнєвої діяльності та набуття певного соціального досвіду. Для досягнення зазначеної мети передбачається виконання таких завдань:

- формування в учнів мотивації вивчення мови;
- забезпечення гармонійного розвитку усіх видів мовленнєвої діяльності (слухання, говоріння, читання і письма);
- формування комунікативних умінь;
- опанування найважливіших функціональних складових мовної системи з урахуванням особливостей фонетичної і граматичної систем кожної з мов навчання;
- соціально-культурний розвиток особистості;
- формування вміння вчитися» [14].

Укладачі типової освітньої програми, розробленої під керівництвом академіка Олександри Савченко зазначають: «Метою початкового курсу мовно-літературної освіти є розвиток особистості дитини засобами різних видів мовленнєвої діяльності, формування ключових, комунікативної та читацької компетентностей; розвиток здатності спілкуватися українською мовою для духовного, культурного й національного самовияву, послуговуватися нею в

особистому й суспільному житті, у міжкультурному діалозі; збагачення емоційно-чуттєвого досвіду, розвиток мовленнєво-творчих здібностей» [36].

Окреслені мета і завдання щодо опанування мовно-літературної освіти, передбачають організацію освітньої діяльності в межах таких змістових ліній: «Взаємодіємо усно», «Читаємо», «Взаємодіємо письмово», «Досліджуємо медіа», «Досліджуємо мовні явища» [Програма]. Навколо названих змістових ліній структуровано виклад програмових тем. Уже в 2-му класі школярі вивчають навчальні предмети «Українська мова» і «Читання» або опановують інтегрований курс «Українська мова» [36].

«Слово. Значення слова» – розділ курсу українська мова, який передбачає залучення до роботи над мовленням учнів до сфери освітньої діяльності на уроці, дає змогу ознайомити школярів з елементарними відомостями про лексичне значення слова, використання усього багатства української мови під час усного та писемного мовлення, сформуванню в них комунікативні навички, необхідні як для створення власних висловлювань, так і формування умінь орієнтуватися в ситуаціях спілкування, планувати своє мовлення, контролювати правильність сказаного та виправляти допущені помилки.

Опрацювання названих тем розділу дає змогу розглядати слово в сукупності його семантичних і граматичних значень, навчитися добирати і використовувати синоніми, антоніми, розрізняти семантику багатозначних слів тощо. У такий спосіб учитель має змогу навчити школяра використовувати засвоєні теоретичні відомості з мови у практичній мовленнєвій діяльності.

Програми для 1–2 і 3–4 класів орієнтовно визначають коло вмінь і навичок, які зосереджені на питаннях розуміння семантики слів та їх ролі у побудові зв'язних висловлювань.

Відомості про мову й мовлення, практичні мовленнєві вміння подаються для кожного класу. Під час опрацювання тем розділу «Слово. Значення слова» в другокласників складається цілісне уявлення про мову як найефективніший засіб людської взаємодії (спілкування), вони ознайомлюються з мовними і немовними знаками, вчать розрізняти на слух, зокрема під час читання зв'язні

тексти (висловлювання) рідною мовою; спостерігають за старими і новими словами в мові, поповнюють свій словниковий запас новими лексемами, пояснюють, коли використовується усне та писемне мовлення; вчаться вживати у своєму мовленні і спілкуванні слова ввічливості, слова-звертання; оволодівають акцентологічними та мелодико-ритмічними засобами (сила голосу, темп, мелодика, паузи, акценти) під час читання текстів (монологічних, діалогічних), а також у ситуаціях близьких до природного говоріння і спілкування.

Також програмою визначено слова, семантику, вимову та написання яких мають засвоїти другокласники, наприклад: *«алфавіт і алфавіт, Батьківщина, ведмідь, вересень, вулиця, герой, диктант, диван, дитина, духмяний, дятел, жайворонки, завдання, засць, календар, килим, медаль, метро, неділя, ознака, помилка і помилка, понеділок, портфель, предмет, середа, театр, учитель, читання, червоний, черговий, черевки, четвер, шофер, ясен тощо»* [36].

Під час роботи над словом учні 3-го класу розширюють свої знання про мову як засіб спілкування в суспільстві; вчаться розрізняти поняття державна (українська) і рідна мова; пояснювати значення слів, фразеологічних одиниць; вживати у власному мовленні слова різних лексичних груп, зокрема слова вжиті в прямому та переносному значеннях, синоніми, антоніми, багатозначні слова тощо; працюють над опануванням базових ознак культури усного і писемного мовлення; продовжують розвивати вміння вживати в мовленні (як усному, так і писемному) слова ввічливості й різні форми звертання; працюють третьокласники над засвоєнням таких словникових слів: *«абрикос, адреса, айстра, автомобіль, агроном, акваріум, апельсин, апетит, асфальт, банкір, бензин, бетон, бібліотека, велосипед, верблюд, вогнище, вокзал, горизонт, гриміти, грім, депутат, дециметр, директор, електрика, кипіти, кишеня, колектив, комбайн, комбайнер і комбайнер, комп'ютер, коридор, космонавт, криниця, кукурудза, метал, минулий, очерет, пиріг, президент, пшениця, радіо, сантиметр, секунда, спасибі, тривога, фермер, хвилина, черемха, черешня й інших»* [36].

У 4 класі школярі вчаться досліджувати роль у мовленні лексичних груп слів, упізнавати й розрізняти історизми, неологізми, запозичення; працюють над засвоєнням основних ознак культури мовлення, оволодівають лексичними засобами вираження з огляду на ситуацію та учасників спілкування; засвоюють особливості вживання та написання таких слів: *«аеродром, будь ласка, вечері, вдень, взимку, вісімдесяти, влітку, восени, вперед, вранці, вчора, гардероб, гектар, гвинтівка, до побачення, держава, дисципліна, ззаду, інженер, кілометр, ліворуч, механік, мізинець, мільйон, назад, напам'ять, океан, попереду, посередині, портрет, праворуч, п'ятдесят, п'ятдесяти, п'ятсот, революція, республіка, сигнал, сімдесяти, телеграма, телефон, температура, тепер, терпуг, трамвай, тролейбус, фанера, фартух, футбол, цемент, чернетка, шеренга, шістнадцять, шістдесят, шістдесяти, шістсот, щогодини, щоденно, щотижня, юннат, ярина й інших»* [36].

Таким чином, у Типовій освітній програмі чітко схарактеризовані очікувані результати навчання здобувачів освіти та зміст навчання.

2.2. Аналіз підручників «Українська мова та читання» авторів М. Вашуленко, С. Дубовик, Н. Васильківська для учнів 2–4 класів початкової школи у контексті обраної теми дослідження

Автори підручника, пропонують вивчати українську мову на основі комунікативного підходу до засвоєння мови. Матеріал до розділу «Слово. Значення слова» у підручнику М. Вашуленка, С. Дубовик «Українська мова та читання» (перша частина) для учнів 2-го класу, вміщено на 31–45 сторінках [41].

У § 8 «Близькі за значенням слова», автори пропонують другокласникам завдання на розпізнавання близьких за значенням слів (*подорож – мандрівка; вогнище – багаття – полум'я й інші*); розуміння відтінків значень близьких за семантикою слів; пропонують вправи, які передбачають заміну слова іншим – близьким за значенням; будувати словосполучення та речення зі спорідненими словами.

3 Згрупуй і запиши слова, близькі за значенням.

сміливість обрій рішучість	небокрай відвага виднокруг	вогнище полум'я багаття
----------------------------------	----------------------------------	-------------------------------

Хвилинка спілкування

— Як написати п'ятьма і чотирма буквами слово, яке означає «робота»?
 — Чотирма буквами — **труд**.
 — А п'ятьма?
 Продовжте розмову.

У § 9 «Протилежні за значенням слова», учні вчать розпізнавати протилежні за значенням лексичні одиниці (*високий – низький, піднімається – опускається, бідний – багатий, правда – кривда*), вводити їх до структури речень і в текст, групувати близькі за значенням слова тощо; розвивають уміння бачити в текстах лексичні огріхи; опрацьовують загадки, до складу яких уходять слова-антоніми й інші. Автори пропонують школярам хвилинки для спілкування, під час яких учні мають змогу закріпити отримані теоретичні знання на практиці.

Під час опрацювання вправ і завдань § 10 «Слова із прямим і переносним значенням», другокласники вчать розрізняти пряме і переносне значення слова, працюють з тлумачними словниками та виконують функції дослідників мовних явищ. Опрацьовують тексти Л. Костенко, Т. Коломієць й інших задля аналізу вживаних в них слів із переносним значенням; самостійно складають речення про осінь зі словами в переносному значенні тощо.

Опрацьовуючи § 11 «Багатозначні слова», школярі вчать пояснювати семантику багатозначних слів, перевіряють правильність своїх припущень за допомогою лексикографічних джерел, навчають-

ся доречно вживати слова в мовленні, спостерігають за розмаїттям семантики українських слів під час опрацювання текстів, зокрема Грицька Бойка й інших [41].

У підручнику «Українська мова та читання» (перша частина) для учнів 3-го класу, авторів М. Вашуленко, Н. Васильківська, С. Дубовик на опрацювання матеріалу з розділу «Слово. Значення слова» відводиться 4 параграфи (§ 15 – 18, стор. 48–59) [42].

Автори подають матеріал розділу з урахуванням лінійно-концентричного принципу, а тому молодші школярі, опрацьовуючи матеріал підручника, значно поглиблюють свої знання на новому мовному матеріалі.

Під час опрацювання § 15 «Багатозначні слова», третьокласникам вчать пояснювати значення багатозначних слів, будувати речення зі словами вжитими в тому чи тому значенні, зокрема й послуговуючись тлумачним словником, наприклад:

2 Складіть або пригадайте відомі вам речення зі словом **земля** в різних значеннях. Запишіть найкращі речення.

Земля — планета
земля — країна
земля — ґрунт
земля — поле

Рідна земля і в жмені мила.

Хвилинка спілкування

— Я склав речення, у яких слово **шапка** має різні значення. У хлопчика гарна шапка. Дівчинка також має гарну шапочку.
— Та ні, я думаю, що в цих реченнях слово **шапка** має однакові значення. Але це слово може мати й інші значення. І в цвяха є шапка...
Продовжте розмову.

Щоб визначити, скільки значень має слово, звертайтеся до **тлумачного словника**.

Робота над змістом § 16 «*Пряме і переносне значення слів*», допомагає школярам зрозуміти особливості уживання слів у прямому чи переносному значенні, школярі мають змогу поспостерігати за вживанням одно- та багатозначних слів у текстах, наприклад вірші Ганни Черинь «Тиша». Учні вчаться будувати зв'язні висловлювання використовуючи слова в прямому і переносному значеннях, а також доречно вживати лексичні одиниці в усному та писемному мовленні, наприклад:

НАВЧАЮСЯ ДОРЕЧНО ВЖИВАТИ СЛОВА В МОВЛЕННІ

 4 Утворіть і запишіть ті сполучення слів, у яких слова вжито в переносному значенні.

Сумує (верба, дитина), залізний (цвях, характер), глибока (криниця, думка), важкий (приклад, мішок), солодкий (цукор, сон), дивиться (людина, сонце), прийшла (мама, осінь).

  Пограйтесь у гру «Вилучте «зайве» сполучення слів».

<p>нахмурений дуб радісне сонечко красивий хлопець сердитий вітер</p>	<p>яблуневий сад дерев'яний стіл лагідний промінь голубе небо</p>	<p>гострий спис золотий дощ сумний ліс теплі слова</p>
---	---	--

 5 Вибери одну із груп сполучень слів, склади і запиши речення з кожним із них.

[42, 51].

Робота над змістом § 17 «*Близькі за значенням слова – синоніми*», передбачає поглиблення знань про близькі за семантикою слова, а також особливості їхнього використання в процесі мовленнєвої діяльності. Школярі спостерігають за особливостями уживання слів-синонімів у текстах, вчаться вилучати «зайві» слова, наприклад:

  Пограйтесь у гру «Вилучте «зайве» слово».

<p>сміятися реготати смішно хихикати</p>	<p>дорога дорожній шлях шосе</p>	<p>лелека птах пташиний чорногуз</p>
--	--	--

3 Вибери групу синонімів. Склади і запиши з ними речення.

[42, 53].

Також вчать перевіряти значення слів за допомогою тлумачного словника, користуватися словником синонімів; виконують творчі завдання, зокрема уявляють себе в ролі науковців і пояснюють значення висловів за допомогою слів-синонімів, або ж виконують роль письменника чи письменниці та добирають слова, які найточніше виражають думку.

Під час опрацювання вправ і завдань до § 18 «Протилежні за значенням слова – антоніми», третьокласники вчать розпізнавати протилежні за значенням слова (*вечір – ранок, сидіти – стояти, вгорі – внизу*), поєднувати прислів'я та виділяти слова-антоніми; вводити слова з протилежним значенням до складу словосполучень, усно складати речення із антонімічними парами; спостерігають за роллю антонімів в текстах, зокрема Алли Свашенко тощо.

Саме в 2-му і 3-му класах молодші школярі засвоюють найважливіші ознаки слова, особливості використання лексичних одиниць в усному і писемному мовленні.

Підручника «Українська мова» (перша частина) для 4-го класу, автори М. Вашуленко, Н. Васильківська, С. Дубовик також передбачає вивчення розділу «Слово. Значення слова» (§ 11–16, стор. 38–52) [43]. Під час опрацювання тем розділу четвертокласники поглиблюють знання з тем «Багатозначні слова. Пряме і переносне значення слів», «Синоніми», «Антоніми», а також працюють над новими темами. Наприклад, під час роботи над темою «Фразеологізми» учні навчаються розпізнавати фразеологізми та доречно вживати їх у мовленні, розрізняти стійкі сполучення слів та пізнаватися про їхню семантику послуговуючись фразеологічним словником, зокрема:

2 Із поданих сполучень слів випиши лише фразеологізми.

Зарубати на носі, бити в барабан, робити з мухи слона, купити квиток, чудовий край, народитися в сорочці, швидко йти, як мокре горить.

Фразеологізм

втерти носа ? витирати носа

Щоб дізнатися про значення фразеологізмів, які невідомі тобі, звернися до **фразеологічного словника**.

[43, 44].

Учні 4-го класу під час опрацювання теми «Застарілі слова. Нові слова» вчаться розпізнавати слова, що вийшли з активного вжитку, а тому працюють з текстами на історичну тематику, зокрема про героїчне минуле козаків. Водночас школярі працюють над змістом нових слів, які з'являються в мові, аналізують особливості їх уживання в текстах, шукають українські відповідники, наприклад:

11 До поданих нових слів, які з'явилися у нашій мові, доберіть українські відповідники з довідки.

презентація
бутик
спонсор
бартер

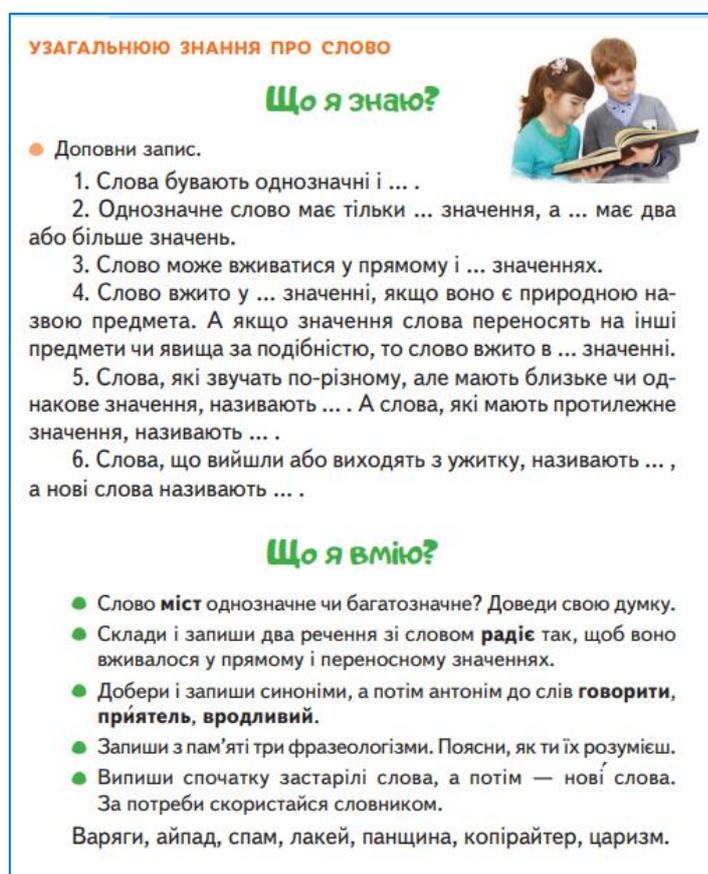
кастинг
аргумент
блокбастер
булінг

Бартер — обмін.

Довідка
Представлення, крамниця, бойовик, благодійник, обмін, доказ, цькування, відбір.

[43, 49].

Вивчення теми «Походження слів» передбачає роботу над етимологією слів, а тому учні вчаться працювати з етимологічними словниками, тоді як про

УЗАГАЛЬНЮЮ ЗНАННЯ ПРО СЛОВО

Що я знаю?

● Доповни запис.

1. Слова бувають однозначні і
2. Однозначне слово має тільки ... значення, а ... має два або більше значень.
3. Слово може вживатися у прямому і ... значеннях.
4. Слово вжито у ... значенні, якщо воно є природною назвою предмета. А якщо значення слова переносять на інші предмети чи явища за подібністю, то слово вжито в ... значенні.
5. Слова, які звучать по-різному, але мають близьке чи однакове значення, називають А слова, які мають протилежне значення, називають
6. Слова, що вийшли або виходять з ужитку, називають ... , а нові слова називають

Що я вмію?

- Слово **міст** однозначне чи багатозначне? Доведи свою думку.
- Склади і запиши два речення зі словом **радіє** так, щоб воно вживалося у прямому і переносному значеннях.
- Добери і запиши синоніми, а потім антонім до слів **говорити, приятель, вродливий**.
- Запиши з пам'яті три фразеологізми. Поясни, як ти їх розумієш.
- Випиши спочатку застарілі слова, а потім — нові слова. За потреби скористайся словником.

Варяги, айпад, спам, лакей, панщина, копірайтер, царизм.

історію виникнення географічних назв дізнаються під час опрацювання словникових статей топонімічного словника.

Завершує вивчення розділу «Слово. Значення слова» в 4-му класі підсумкове заняття, для якого у навчальній книзі узагальнено знання про слово в рубриках «Що я знаю?» і «Що я вмію?».

Зміст вправ і завдань до розділу «Слово. Значення слова», вміщених у підручниках «Україн-

ська мова та читання» для учнів 2–4 класів, виховує любов до українського слова, до рідної культури, народу, його звичаїв і традицій. Широко представлені завдання, які сприяють практичному засвоєнню правил уживання лексичних одиниць і культури спілкування. Підручник має чітку структуру та крім вправ уключає тексти різних жанрів, таблиці, графічні схеми, ігри, матеріал для організації хвилинок спілкування тощо.

Отже, аналіз Типової освітньої програми та підручників, з окресленої проблеми дослідження засвідчив, що вивчення розділу «Слово. Значення слова» спрямоване на інтегроване опанування мови й мовлення учнями. Це дозволяє застосовувати мовні знання для розвитку мовленнєвих умінь у молодших школярів. Учні початкових класів, опановуючи програмовий матеріал цього розділу, вчаться не тільки засвоювати лексичні одиниці, а й навчаються використовувати мову в повсякденному спілкуванні, зосереджуючи увагу на функціональному підході. Таким чином, вони набувають умінь застосовувати мову в різноманітних життєвих ситуаціях.

РОЗДІЛ III.

РОБОТА З ЛЕКСИКОГРАФІЧНИМИ ДЖЕРЕЛАМИ ЯК ЕФЕКТИВНИЙ СПОСІБ ЗАСВОЄННЯ ЗМІСТУ ПРОГРАМОВОГО МАТЕРІАЛУ

РОЗДІЛУ «СЛОВО. ЗНАЧЕННЯ СЛОВА»

3.1. Характеристика лексикографічних джерел для учнів 2 – 4 класів початкової школи

МОН України рекомендує низку лексикографічних джерел, які сприяють ефективному засвоєнню програмових вимог із навчальної дисципліни «Українська мова» й опануванню правописних норм сучасної української мови. Сьогодні видавництва пропонують користуватися учням і вчителям початкових класів такими лексикографічними джерелами:

Назва словника для учнів початкової школи	Автор/ри	Видавництво	Рік видання
Словник термінів для учнів початкових класів	Собко В.О.	Освіта	2016
Ілюстрований словник-помічник з української мови. 1–4 класи	Ємець А., Коваленко О., Левандовська Г.	Основа	2019
Орфографічний словник для учнів початкових класів	Мельник Н.П.	Літера ЛТД	2020
Словникові слова в ребусах. 3 клас	Харченко О.	Основа	2020
Універсальний комплексний словник-довідник молодшого школяра	Воскресенська К.О., Воскресенська Н.О.	Ранок	2021
Ілюстрований інтерактивний орфографічний словничок	Воскресенська К.О., Воскресенська Н.О.	Ранок	2022
Словник 7 в одному	Володарська М.	Торсінг	2023
Шкільний словничок. Орфографічний словник. 1-4 класи	Сікора Ю.	УЛА	2023
Фразеологічний словник. Початкова школа. 110 оповідань (Ілюстрований словник молодшого школяра)	Ємець А.	Весна	2023

Шкільний словничок. 3 в 1. Орфографічний словник. Розбір слова за будовою. 1–4 класи	Сікора Ю., Терещенко В., Зінов'єва Л.	УЛА	2024
Орфографічний словник для учнів початкових класів : посібник для закладів загальної середньої освіти	Собко В. 2-ге вид., зі змінами / за ред. М. Вашуленка.	Освіта	2025

Схарактеризуємо окремі лексикографічні джерела рекомендовані для використання в початковій школі з метою кращого засвоєння учнями програмового матеріалу під час вивчення освітнього матеріалу з навчальної дисципліни «Українська мова»:

М. Володарська «Словник 7 в одному» (2023 р.).

«Словник 7 в одному» включає такі різновиди словників: *орфографічний, тлумачний, фразеологічний, синонімів, антонімів, будови слова та словник кличного відмінка*. Всі відомості відібрано згідно вимог Типової освітньої програми для учнів початкових класів. Цей словник буде надійним помічником в освітньому процесі під час засвоєння різних навчальних дисциплін, ним з легкістю можна користуватися як у школі під керівництвом учителя, так і дома –

самостійно. Молодші школярі послуговуючись цим лексикографічним виданням навчаться писати правильно, відповідно до норм чинного правопису, а також опанують уміннями доречно вживати слова і поняття. Подаємо окремі сторінки цього видання:

Орфографічний словник

А

абажу́р, -ра
 абѐтка, -тки, *д. і м.* -тці
 абза́ц, -цу
 абі́, *спол.*
 абі́де, *присл.*
 абі́ де, *спол. і присл.*
 абоне́мѐнт, -та
 абоне́нт, -та
 абрикóс, -са.
 аварі́я, -рії, *ор.* -ією
 А́встрія, -рії
 авто́бус, -са
 автома́т, -та
 автомо́биль, -ля
 автопортрѐт, -та
 а́втор, -ра
 а́грус, -су
 а́грусовий, -ва, -ве
 адво́кат, -та
 адже́, *спол. і част.*
 адре́са, -си
 адре́са́нт, -та
 адре́са́т, -та
 аеро́вокза́л, -лу

аж, *спол. і част.*
 а́збука, -ки, *д. і м.* -буці
 а́йсберг, -га
 а́йстра, -ри
 ака́ція, -ціі
 аква́ланг, -га
 аква́рель, -лі, *ор.* -ллю
 аква́ріум, -ма
 акомпане́мѐнт, -ту
 акóрд, -ду
 акордео́н, -на
 акроба́т, -та
 актóр, -ра
 актри́са, -си
 а́ку́ла, -ли
 акура́тність, -ності
 алергі́я, -гіі
 але́я, -ле́і
 алло́, *виг.*
 алма́з, -зу (*мінерал*)
 алма́з, -за (*інструмент*)
 алóе, *невідм., с.*
 алфаві́т, -ту
 альбо́м, -му
 альпіні́ст, -та
 алюміні́й, -нію

Тлумачний словник

ПАРКА́Н, -а, ч. Стіна, звичайно дерев'яна, що огорожує або відгороджує що-небудь; огорожа.
ПЕКА́Р, -я, ч. Робітник, який випікає хлібні вироби.
ПЕ́КЛО, -а, с. 1. За релігійними уявленнями — місце під землею, куди потрапляють душі померлих грішників для вічних мук. 2. *перен.* Нестерпні, жахливі умови, обставини.
ПЕЛЮ́СТКА, -и, ж. Окремий листок із віночка квітки.
ПЛА́ХТА, -и, ж. Жіночий одяг типу спідниці, зроблений із двох зшитих до половини полотнищ.
ПЛЕКА́ТИ, -аю, -аєш. 1. З любов'ю вирощувати, виховувати кого-, що-небудь; викохувати. 2. *перен.* З любов'ю зберігати в пам'яті, серці що-небудь, пристрасно мріяти про здійснення чогось.
ПО́БУТ, -у, ч. Загальний уклад життя; сукупність звичаїв, властивих якому-небудь народові, певній соціальній групі і т. ін.
ПОГЛИ́НАТИ, -аю, -аєш (поглинути, -їну, -їнеш). 1. Вбирати в себе. Земля поглинає воду. 2. Приймати, поміщати в себе, заховувати в собі. 3. *перен.* Цілоком охоплювати, заповнювати, займати собою.
ПОКІ́РНИЙ, -а, -е. Який завжди підкоряється, не

Фразеологічний словник

БЕРЕГТИ ЯК ЗІНІЦЮ О́КА — старанно стерегти, берегти, охороняти.
БЕРЕ́ЗОВА КА́ША — бити різками.
БИТИ ЧО́ЛОМ — кланятися.
БІ́ЛА ВОРО́НА — людина, яка вирізняється серед інших своєю поведінкою, зовнішнім виглядом.
БІ́ЛИМИ НИ́ТКАМИ ШИ́ТИЙ — невміло зроблений.
БРА́ТИ СЕБЕ́ В РУ́КИ — ставати зібраним, цілеспрямованим, діяльним, рішучим.

В

ВАВІЛОНСЬКЕ СТОВПОТВО́РННЯ — відсутність порядку, безладдя.
ВЕДМЕ́ЖА ПО́СЛУГА — безглузда послуга, яка, незважаючи на добрі наміри, замість допомоги завдає великої шкоди, неприємності.
ВЕДМІ́ДЬ НА ВУ́ХО НАСТУ́ПІВ — про тих, хто не має музичного слуху.
ВІ́ВЕСТИ В ЛЮ́ДИ — допомогти, посприяти кому-небудь, створити умови для досягнення мети.
ВІ́ВЕСТИ НА ЧИ́СТУ ВО́ДУ — викрити чию-небудь непорядність, нечесність, знайти правду.

Словник будови слова

Б

акура́тно
 алфаві́т
 альбо́м
 Антаркти́да
 апельси́н
 апетит
 апо́стро́ф
 апте́ка // апте́ці
 апте́кар
 апте́карський
 апте́чний
 асфа́льт
 асфа́льтний
 асфа́льтовий
 а́тлас
 бабу́сьняк //
 бабу́сьняці //
 бабу́сьнюк
 бабу́ся
 ба́бця
 ба́витися //
 ба́влюся
 багаті́й
 бага́тство
 бага́ття // бага́ть
 бага́ч
 бадо́рий
 ба́йдуже
 ба́йдужість
 ба́йка // ба́йці //

Словник синонімів

дужий — сильний, (який відзначається великою силою) міцний, могутній, могучий, потужний.
думати — (розмірковувати, снувати думки) міркувати, гадати, мислити, мізкувати, *розм.*: розумувати, метикувати, кумекати // мати на думці, сушити (ламати, морочити) собі голову над чим.
духмяний — запашний, (який з приємним запахом) пахучий, (особливо приємний) ароматний.

Е

екзамен — випробування, іспити.

Є

євшан-зілля — полин.

Ж

жалібний — тужливий, тужний; (сповнений суму) сумний; (про похоронну музику) жалобний, траурний.

Словник антонімів

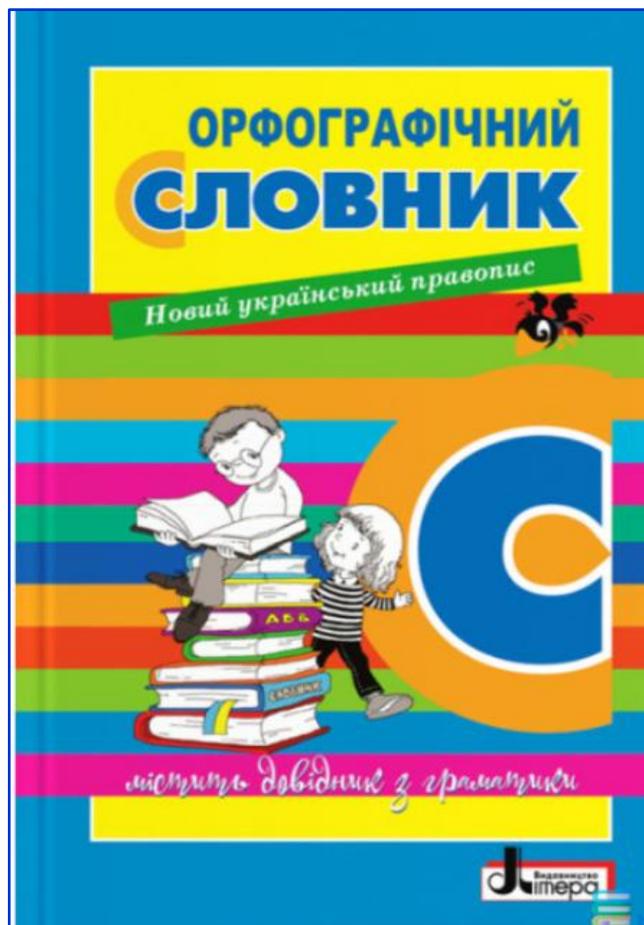
А

активний — байдужий
активний — бездіяльний
активний — інертний
активно — пасивно
акуратний — неохайний, недбалий
ароматний — смердючий

Б

багатий — бідний
багатій — бідняк
багатолюдний — безлюдний
багатолюдно — безлюдно
багатство — бідність
бадьорий — зморений
бадьорий — втомлений
бадьорість — втома
бажаний — небажаний
бажано — небажано

Батьківщина — чужина
бездушний — людяний
беззвучний — дзвінкий
безкрай — обмежений
безсмертний — забутий
біда — щастя
білизна — чорнота
біло — чорно
більше — менше
білявий — чорнявий
благо — зло
близький — далекий
блиск — тьмяність
блискати — тьмянішати
блискучий — матовий
боротьба — спокій
боязкий — сміливий
боггуство — геройство, мужність
боятися — відважуватися
брати — давати
брудно — чисто
будівник — руйнівник

Н. Мельник «Орфографічний словник для учнів початкових класів» (2020 р.).

Цей словник-посібник складається з двох частин: *орфографічного словника* і *довідника з граматики*. Орфографічний словник містить 7000 слів найпоширеніших в українській літературній мові, а довідник з граматики сприяє узагальненню й систематизації знань з рідної мови (див. далі сторінки окремі сторінки словника) [49].

Мовна будова

Найскладнішою мовною складовою є **текст**. Текст складається з **речень**, речення – із **сполучення слів** (словосполучень), сполучення слів – із **слів**, слова – з **морфем** (частин слова), морфема – із **звуків**. Звук є найменшою неподільною мовною одиницею.

Текст

Найважливішими ознаками тексту є наявність:

- певної кількості речень,
- теми і основної думки,
- зв'язку між реченнями,
- послідовності подій,
- завершеності думки.

Запам'ятай будову тексту!

Іла Катя паляницю.
Пригостила нею кицю.
Киця бігає по хаті:
– Чим же я віддячу Каті?
Як стемніло, киця в ліжку принесла Катрусі мишку.

Прослідкуй будову!

- Малі горобчики в'ють гніздечко. По пір'їнці носять вони під покрівлю. Ось гніздечко і готове. Радіють горобчики. (**текст**)
- Малі горобчики в'ють гніздечко. (**речення**)
- малі горобчики (**словосполучення**)
- горобчики (**слово**)
- гороб чик и (частини слова – **морфема**)
- [г о р о б ч и к и] (**звук**)

Правила переносу слів

Запам'ятай!

- Слова переносяться по складах.
- Не переносяться слова з одного складу.
- Не переноситься і не залишається на рядку склад без приголосного.
- Не розриваються буквосполучення **йо, ьо, дз, дж**.
- Букви **й, знак м'якшення й апостроф** залишаються біля попередньої букви.
- Подвоєні приголосні можна розривати.

Правопис слів з апострофом

Після букв **б, п, в, м, ф, р** перед **я, ю, є, ї**, які позначають два звуки: [йа], [йу], [йє], [йї] пишеться **апостроф**.

Що допоможе запам'ятати це правило?

Запам'ятай перші букви слів!

Білка вовка малювала, різні фарби підбирала.

Апостроф також пишеться після префіксів з кінцевим твердим приголосним перед **я, ю, є, ї**.

Гороб'ята Чив і Чик над подвір'ям в'ються. А як зернятка знайдуть, не з'їдять, поб'ються.

Шкільний Словничок

1-4 класи

ОРФОГРАФІЧНИЙ СЛОВНИК

РОЗБІР СЛОВА ЗА БУДОВОЮ

СИНОНІМИ. АНТОНІМИ

ЗВ 1

Лексика, орфограми та морфемний аналіз

Сікора Ю., Терещенко В., Зінов'єва Л. «Шкільний словничок. 3 в 1. Орфографічний словник. Розбір слова за будовою. 1–4 класи» (2024 р.).

Цей словник складається з таких розділів: «Орфографічний словник», «Розбір слова за будовою», «Синоніми. Антоніми». Послуговуючись цим виданням, учні збагатять свій лексичний запас і розширять знання з української мови.

Цей словник – це не просто книжка, а надійний та чудовий помічник для молодших школярів, педагогів та батьків, оскільки завдяки поєднанню кількох важливих розділів, це лексикографічне видання охоплює базові аспекти української мови, які потрібні для цілісного опанування освітнього матеріалу на початкових етапах навчання. Словник має зручну та зрозумілу структуру, великий шрифт, кольорові ілюстрації тощо сприяють комфортному сприйняттю поданої інформації. Всі уміщені терміни пояснюються простою та зрозумілою учневі мовою, а тому школярі з успіхом можуть користуватися цим виданням не тільки під час роботи у класі, а й у процесі самостійної освітньої діяльності.

В. Собко «Орфографічний словник для учнів початкових класів : посібник для закладів загальної середньої освіти» / за ред. М. Вашуленка (2025 р.).

Словник пояснює написання майже 15 тисяч найбільш уживаних слів сучасної української мови, які повинен засвоїти учень початкової школи.

А	
абажур, -а	адже ж
абетка, -ки, <i>д. і м.</i> -тці	адмірал, -а
абзац, -у, <i>ор.</i> -ом	адреса, -а (<i>вітальний лист</i>)
абикуди	адреса, -си (<i>місце мешкання або перебування</i>)
абіхто	адресант, -а (<i>той, хто посилає</i>)
абіцо	адресат, -а (<i>той, хто одержує</i>)
абіяк	адресний, -на, -не (<i>від адрес</i>)
абó ж	адресний, -на, -не (<i>від адреса</i>)
абонемент, -а	аеродром, -у
абрикос, -а, <i>р. мн.</i> -ів	аеропóрт, -у, <i>м. (в)</i> -ý, <i>мн.</i> -ї,
аварія, -ї, <i>ор.</i> -ією	<i>р. мн.</i> -ів
авжеж	аеростат, -у
авіамодел, <i>ор.</i> -ллю	аж ось
авіація, -ї, <i>ор.</i> -ією	азбука, -ки, <i>д. і м.</i> -уці
автобіографія, -ї, <i>ор.</i> -ією	азербайжанець, -нця, <i>ор.</i> -нцем,
автобус, -а	<i>мн.</i> -нці, <i>р. мн.</i> -нців
автовідповідач, -а	азóт, -у
автозавод, -у	ай-ай-ай, <i>виг.</i>
автомат, -а	айва, -ї
автомобіль, -ля, <i>ор.</i> -лем	айсберг, -а
áвтор, -а, <i>ор.</i> -ом, <i>мн.</i> -ї, <i>р. мн.</i> -ів	айстра, -ри
авторитет, -у (<i>значення, вплив</i>)	академік, -а, <i>кл.</i> -у
<i>ї</i> -а (<i>про людину</i>)	академія, -ї, <i>ор.</i> -ією
авторучка, -ки, <i>д. і м.</i> -чці	акацієвий, -ва, -ве
агітатор, -а, <i>ор.</i> -ом	акація, -ї, <i>ор.</i> -ією
агітпункт, -у	акварель, -лі, <i>ор.</i> -ллю
агресор, -а, <i>ор.</i> -ом	акваріум, -а
агронóm, -а	акóрд, -у
áгрус, -у	акордеон, -а
адвокат, -а	

Ю. Сікора «Орфографічний словник» (2023 р.).

Цей словник подає написання близько 4-х тисяч слів сучасної української мови. Використання словника в освітньому процесі дасть змогу опанувати правила написання слів у різних формах, сприятиме формуванню вмінь орфографічної пильності.

Подаємо для ознайомлення окремі сторінки цього видання:

Ще одним цікавим і корисним лексикографічним джерелом вважаємо словник *Володимира Турецька «Шкільний словничок. Розбір слова за будовою. 1–4 класи» (2015 р., 2020 р.)*.

К. Воскресенська, Н. Воскресенська «Універсальний комплексний словник-довідник молодшого школяра» (2021 р.)

За допомогою цього універсального видання учень дізнається про значення низки українських й іншомовних слів, навчиться правильно вимовляти й писати слова, здійснювати словотвірний аналіз, дізнається про походження слів, навчиться розрізняти синоніми, антоніми й омоніми, збагатить своє мовлення фразеологічними одиниця-

ми, зрозуміє семантику українських лексем, які пов'язані з побутом, історією та культурою України, з'ясує значення свого імені та імен своїх родичів тощо.

абетка
А
абетка ≈ азбука, алфавіт
абрикóса ≈ жердѐля, морѐля
агресíвний ≈ ворожий, загáрбницький ↔ мíрний
адресат ≈ одѐржувач
ажу́рний ≈ прозорий
áйстра ≈ царі́грядка, зі́рочка
акура́тний ≈ охайний, старáнный, рѐтельний ↔ неаку- ра́тний, неохайний
актíвний ≈ діяльний, ініціатíвний ↔ пасíвний
арбі́тр ≈ суддя, ре́фері
арома́т ≈ за́пах, па́хощі ↔ смóрід
арти́ст ≈ актóр, лице́дій
ата́ка ≈ на́ступ ↔ контра́така
Б
ба́ба ≈ бабу́ня, бабу́ся, бабу́сечка, бабу́сенька
бага́тий ≈ замо́жний, багати́ющий, грошові́тий ↔ бідний
бага́то ≈ бага́цько, чимáло, незлі́ченно, ві́димо-неві́- димо, си́ла-силѐнна ↔ ма́ло
бага́ття ≈ во́гнище, ва́тра
багрові́й ≈ багря́ний, тѐмно-черво́ний, кривáво-чер- во́ний
бадьóрий ≈ жва́вий, енергі́йний ↔ утомлений

ббчка
базі́кати ≈ варня́кати, патя́кати, плесті́ (нісе́нїтницю), плѐскати (язи́ком), ля́пати (язи́ком) ↔ мовча́ти
ба́йдужий ≈ безпрі́страсний, неува́жний, незаці́- ка́влений ↔ заці́кавлений
балаку́н ≈ говору́н, пустомѐля, базі́ка, торохті́й, талала́й ↔ мовчу́н
ба́лка ≈ байра́к, яро́к, уло́говина, ло́щина
ба́тьківщина ≈ вітчизна, рідний край ↔ чужина́
ба́тько ≈ та́то, оте́ць, тату́сь
безме́жний ≈ безкра́йї, безкра́йній, безконѐчний, неося́жний ↔ обме́жений
безтала́нний ≈ неща́сний ↔ щаслі́вий
бі́ти ≈ шмага́ти, пере́щити, сі́кти, хворості́ти, дубá- сити, лупцюва́ти
бі́тва ≈ бата́лія, боротьба́
бі́гати ≈ носі́тися, ганя́ти, леті́ти ↔ сто́яти
бі́да ≈ хале́па, ли́хо, неща́стя, го́ре, ли́ха годі́на ↔ ща́стя
бі́дність ≈ убогі́сть, неста́ток, скру́та, нужда́ ↔ ба- гáтство
бі́лий ≈ білосні́жний, молóчний, сні́жно-бі́лий ↔ чо́р- ний
блі́зький ≈ недалѐкий, блі́жній ↔ далѐкий
блі́зько ≈ поблизу́, недалѐко, неподалі́к, по сусі́дству ↔ далѐко
блі́скавка ≈ зі́рниця, блискаві́ця, громо́виця
блі́скучий ≈ ся́ючий ↔ ма́товий

О. Рудь «Комплексний словник-довідник Української мови 1–4 класи» (2020 р.).

Під однією палітуркою в цій книзі зібрано словники, що допоможуть учням початкової школи у вивченні української мови. Словник-довідник допоможе засвоїти:

- орфографічний матеріал;
- зрозуміти семантику слів;
- розібратися з морфемною

будовою лексичних одиниць;

- навчить розрізняти синоніми, антоніми, омоніми, пароніми;
- допоможе зрозуміти етимологію слів;
- познайомить із фразеологічним багатством української мови;
- значенням власних імен;
- уживанням великої та малої літер;
- познайомить із перлинами української мови – прислів'ями та приказками, також довідник містить важливий граматичний матеріал, який упорядковано відповідно до норм чинного українського правопису, затвердженого 2019 року.

А. Ємець, О. Коваленко, Т. Левандовська «Ілюстрований словник-помічник з української мови. 1–4 класи» (2019 р.).

Однією з ключових компетентностей учнів НУШ є вільне володіння українською мовою, її доречне і влучне використання в різних життєвих ситуаціях. Словник допоможе молодшим школярам пересвідчитися в написання тих чи тих лексичних одиниць. До складу словника входить тисяча лексем, які розташовані за абеткою. Усі словникові статті починаються з тлумачення слова, що подане у вихідній (початковій) формі, а також наводяться інші форми вживання цього слова, його наголошення, тлумачення й особливості вживання (у реченні, тесті). Окремі словникові статті супроводжують ілюстрації.

Ось як подано матеріал у цьому виданні:

ВІДЧАЙ ч.; р. *відчаю*, ор. *відчаєм*. Почуття сильного душевного болю, безвиході; розпач. *Великий собака нісся просто на Андрійка, і Настуся з відчаєм кинулася на захист брата.*

Якщо слово є багатозначним, то його значення перераховують і подають у такий спосіб:

БРАТ, ч.; р. *брата*, кл. *brate*, мн. *браті*, але два *брати*.

1. **Брат**. Кожний із синів по відношенню до інших дітей того ж батька або матері. *Несе сестра меншого брата, поспішає.*

2. **Брат**. Близька, своя людина; однодумець, друг. *Любий друже мій Олексію, дозволь мені кликати тебе братом!*

У словнику також трапляються омоніми — слова, які звучать або пишуть однаково, але мають різні значення. До кожного з таких слів подано окрему статтю. Наприклад:

БРОДИТИ

1. **Бродити**. *Броджу*, *бродиш*. Повільно ходити без певної мети й напрямку; блукати. *А ведмідь усе бродить лісом, місця собі для спочинку шукає.*

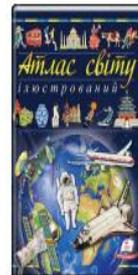
2. **Бродити**. *Бродить*. Бути в стані бродіння. *Настусі дуже хотілося пиріжків. Ось бабуся і попросила її подивитися на опару, чи не почала вже бродити.*

Якщо виникають труднощі під час уживання того чи іншого слова, тоді пропонують підказку «Зверни увагу!». Деякі слова супроводжуються ілюстрацією.

АТЛАС — АТЛАС. Зверни увагу! Різняться за значенням і наголосом.

АТЛАС ч.; р. *атласу*. Зібрання карт (географічних, історичних та ін.) у формі альбома або книжки. *У географічному атласі Степанко розглядав карту світу.*

АТЛАС ч.; р. *атласу*. Шовкова або напівшовкова тканина, блискуча і гладенька з лицьового боку. *Тетянци пошили святкову сукню з атласу.*

АТЛАСНИЙ, *атласна*, *атласне*. Який стосується атласу — тканини. *Наталочка із задоволенням носить атласну сорочку.*

БАГАТИЙ, *багата*, *багате*. Який має чогось багато. *Наш край багатий лісами, степами, ріками.*

БАГАТИР — БОГАТИР. Зверни увагу! Різняться за значенням.

БАГАТИР ч.; р. *багатиря*, ор. *багатирем*, мн. *багатирі*, р. мн. *багатирів*, д. мн. *багатирям*. Багата людина. *Ох, і добра ж у нашого Степана — немов у справжнього багатиря!*

БОГАТИР ч.; р. *богатиря*, ор. *богатирем*, мн. *богатирі*, р. мн. *богатирів*, д. мн. *богатирям*. Людина надзвичайної сили і відваги, хоробрий воїн. *І зібралися богатири на раду. Думают, як землю нашу від лютого ворога боронити.*

А. Ємець «Фразеологічний словник. Початкова школа. 110 оповідань (Ілюстрований словник молодшого школяра)» (2023 р.).

У словнику зібрано найуживаніші стійки вислови української мови, підібрані з урахуванням вікових особливостей молодших школярів, рівня їхнього сприйняття. До кожної фразеологічної одиниці запропоновано пояснення, а також подано схожі чи тотожні за значенням вислови. Вживання фразеологізмів ілюструють дібрані Альоною Ємець короткі та

влучні авторські тексти. Навчальне видання з успіхом можуть використовувати учні як під час уроків української мови, так і самостійно – у процесі виконання домашніх завдань.

Ще одним цікавим лексикографічним джерелом, яке буде корисним для учнів початкових класів є видання **К. Воскресенської та Н. Воскресенської «Ілюстрований інтерактивний орфографічний словничок» (2022 р.)**.

Цей словник – добрий порадник для опрацювання більш як 2-х тисяч слів української мови та засвоєння правописних норм, адже навчальну книгу укладено з урахуванням обсягу орфографічного матеріалу для учнів 1–4 класів початкової школи. Структура словника така:

- орфографічний словник (зокрема зібрано лексичні одинці, написання яких необхідно запам'ятати учням);

- додаток «Написання поширених в Україні імен», матеріали якого допоможуть молодшим школярам правильно утворювати форму кличного відмінка (звертань);

- QR-коди та покликання, за допомогою яких учні мають змогу відшукати цікавий додатковий матеріал задля збагачення своїх знань та правильного використання лексичних одиниць

Правопис найуживаніших префіксів		
Префікс	Коли і як пишеться	Приклади
роз- без-	завжди з буквою з і ніколи — з іншою	розшити, безжалісний
с-	перед к, п, т, ф, х (запам'ятай як «Кафе "Птах"»)	сказати, спекти, стихати, сфотографувати, схопити
з-	в усіх випадках, крім тих, коли пишеться с-	знести, збити, зшити, зсипати
пре-	коли замість префікса можна вжити слово <i>дуже</i>	презелений (дуже зелений), предобрий (дуже добрий)
при-	в усіх випадках, коли не можна замінити словом <i>дуже</i>	присісти, прибити, прихати, прихільний
пере-	завжди з двома е	переказати, переписати
прі-	у трьох словах	прірава, прізвище, прізвисько

Правопис складних слів із частиною пів	
ПИШЕТЬСЯ:	
окремо з наступним іменником у родовому відмінку: пів відра, пів яблука, пів Європи	
разом, якщо частина пів з іменником у називному відмінку становить єдине поняття: півострів, південь, півкуля	

сучасної української мови під час створення власних висловлювань.

Правопис іменників жіночого роду з нульовим закінченням

В ОРУДНОМУ ВІДМІНКУ ПОДОВЖЕННЯ ПРИГОЛОСНИХ

відбувається:	не відбувається:
<ul style="list-style-type: none"> • в іменниках з основою на м'який приголосний: <i>тінню, сіллю, міддю</i> • в іменниках з основою на [ж], [ч], [ш]: <i>подорожжю, ніччю, тушшю</i> 	<ul style="list-style-type: none"> • в іменниках з основою на твердий приголосний, після якого вимовляється [й]: <i>любов'ю, матір'ю, верф'ю</i> • в іменниках із суфіксом <i>-ість</i>: <i>радістю, гордістю</i>

Пригадай! Подовжені приголосні звуки позначаються двома однаковими буквами: *піччю, молоддю*.

Особливості відмінювання й написання іменника *мати*

Відмінок	Одинна	Множина
Н. (<i>хто?</i>)	ма́ти	ма́тері
Р. (<i>кого?</i>)	ма́тері	ма́терів
Д. (<i>кому?</i>)	ма́тері	ма́терям
Зн. (<i>кого?</i>)	ма́тір	ма́терів
Ор. (<i>ким?</i>)	ма́тір'ю	ма́теріями
М. (<i>на кому?</i>)	ма́тері	ма́теріях
Кл.	ма́ти	ма́тері

14

В

ваго́н, *-на*
 ваго́нний, *-нна, -нне*
 ва́жчий, *-ча, -че*
 па́нна, *-нни*
 ва́ртість, *-тості і -тости, -тю*
 ввесь і увесь, *всього́*
 й усього́, *всім і усім*
 ввече́рі й увече́рі
 ввічли́вість, *-вості і -вости, -тю*
 вга́дування, *-ння*
 й уга́дування, *-ння*
 вгло́с і угло́с
 вдень і уде́нь
 вдо́ма й удо́ма
 вдя́чність, *-ности і -ности, -тю*
 ведме́диця, *-ці, -цею*
 ведмі́д, *-ме́дя, -ме́деві*
 ве́летень, *-тня, -тневі*
 Ве́ліка Ве́дме́диця
 (Ве́лікий Ві́з), *-ко́ї, -ці*
 (-ого, *Ві́за*)
 Ве́лікдень (сва́то), *-кодня*
 вело́сипе́д, *-да*
 вербл'ю́д, *-да*
 вербл'юде́ня, *-ня́ти*
 Ве́рбна не́діля (сва́то),
-но́ї, -лі
 Ве́рховна Ра́да Украї́ни
 весе́лка, *-ки, -лці*
 весе́лля, *весе́ль*

Один африканський слон дуже хотів бути велосипедом.
С. Дерманський

Орфографічний словничок

24

Отже, вивчення української мови в початкових класах здійснюється за підручниками, навчальними посібниками, словниками та іншою навчально-методичною та довідковою літературою рекомендованою Міністерством освіти і науки України.

У навчальних книгах подано перспективний план розв'язання нових освітніх завдань, сформульованих у Державному стандарті початкової загальної освіти [8]. Укладена система комплексних вправ, запропонована в підручниках передбачає, що вивчення української мови відбуватиметься шляхом вирішення мовленнєвих завдань, розв'язання яких дасть змогу молодшим школярам навчитися розуміти мову через функціональний підхід і вміти використовувати її в різноманітних життєвих ситуаціях. Отож підручники, довідники, словники з української мови, які використовуються в початковій школі, відповідають освітнім вимогам, з ними легко організувати освітню діяльність учнів.

3.2. Програмові вимоги щодо роботи зі словниками

Робота з лінгвістичними словниками є ключовою складовою в розширенні та збагаченні лексичного запасу учнів. Сьогодні словники стають дедалі важливішим джерелом, за допомогою якого учні можуть уточнити семантику і етимологію лексем, їхню правильну вимову і написання тощо.

Вже у початковій школі потрібно розпочати знайомити школярів з різними типами словників, а також сформувати навички послуговуватися ними під час освітньої діяльності. У практичній роботі на уроках з української мови, так і під час виконання домашніх завдань молодші школярі використовують здебільшого лінгвістичні словники, з якими працюють і вдома.

Робота з формування умінь послуговуватися лексикографічними джерелами розпочинається вже в 2-му класі на уроках української мови та продовжується в наступних класах початкової та середньої школи. Зміст цієї роботи – дати відомості про словники, особливості їх укладання, будову та структуру, специфіку створення словникової статті, примітки, QR-коди, покликання, схеми, таблиці тощо, які використовуються в словникових для учнів початкової школи.

Нажаль, у програмі для початкової школи, немає окремого уроку виділеного на ознайомлення учнів зі словниками. Однак автори підручників «Українська мова та читання» під час формулювання завдань до тих чи тих вправ, зокрема з розділу «Слово. Значення слова», закликають учнів звертатися до словників задля якісного виконання поставлених завдань.

Роботу зі словниками доцільно проводити в 2–4 класах початкової школи, тим самим поглиблюючи і удосконалюючи практичні навички молодших школярів.

З метою закріплення знань учнів про словники доречно запропонувати низку завдань, як от:

- відшукати слово в лексикографічному джерелі, ознайомитися зі словниковою статтею;
- прочитати фрагмент словникової статті;

- з'ясувати нову інформацію про слово, що обране для аналізу;
- порівняти власне розуміння семантики слова з тим, що подає словник;
- перевірити написання слова;
- пояснити значення слова та його походження;
- перекласти слово англійською, російською чи іншою мовою;
- дібрати спільнокореневі слова, перевірити будову слова за словником;
- перевірити особливості наголошування окремих слів;
- пояснити значення фразеологізму;
- дібрати синоніми, антоніми й інше.

Недостатня кількість сучасних словників для учнів початкових класів у шкільній бібліотеці дещо утруднює їх використання в освітній діяльності. Проте можна організувати роботу так, щоб кожен учень навчився користуватися словником, зрозумів, що це вкрай необхідна книга й придбав словник як важливу допоміжну навчальну літературу.

На одному з уроків української мови необхідно ознайомити учнів з будовою словників, навчити учнів шукати потрібне слово, оскільки вони вже знають алфавіт, а слова в лексикографічних джерелах розміщені саме за абеткою. Навички щодо використання словників різних типів доцільно удосконалювати як на уроках української мови, так і під час виконання домашніх завдань, оскільки ці важливі практичні уміння знадобляться учням під час освітньої діяльності в середній школі.

3.3. Вправи і завдання з використанням лінгвістичних словників під час опрацювання розділу «Слово. Значення слова» учнями 2–4 класів

Комунікативний підхід у навчанні української мови в початкових класах став головним вектором сучасної методики й педагогічної практики. Основний акцент робиться на засвоєнні мови через безпосереднє спілкування. Тому увага

педагога передусім зосереджується на розвитку мовленнєвої діяльності учнів під час уроку, паралельно забезпечуючи опанування мовного матеріалу та формування як мовних, так і мовленнєвих умінь і навичок.

На заняттях української мови школярі розширюють свій словниковий запас, вчать підбирати найвлучніші лексеми, застосовувати синоніми, антоніми, фразеологізми, а також вдосконалюються у створенні синтаксичних одиниць структурно складніших ніж ті, що зустрічаються в розмовному мовленні. Вчитель повинен приділяти понад дві третини уроку мовленнєвій діяльності, водночас грамотно інтегруючи розвиток мовних, мовленнєвих і комунікативних навичок учнів.

С. Дорошенко вважає: «Мовні уміння необхідно спрямовувати на формування базових понять, засвоєння норм літературної вимови. Мовленнєві уміння включають удосконалення звуковимови і культури мовлення, роботу над збагаченням, уточненням і активізацією словника, опанування граматичного ладу мовлення. Комунікативні – забезпечують розвиток власне мовленнєвих умінь» [15, 231–237].

Розвиток мовлення учня є ключовою умовою його успішного навчання. Від того скільки учень читає, як детально переказує та уважно слухає залежить розвиток його пам'яті, а це полегшує засвоєння знань з інших дисциплін, які молодший школяр опановує під час навчання в початковій школі. Забезпечення мовленнєвого розвитку молодших школярів передбачає навчання їх грамотного висловлювання своїх думок як усно, так і письмово, зокрема з дотриманням норм української літературної мови. А цьому сприяє щоденна кропітка праця зі засвоєння основних мовних норм.

Особлива роль у процесі розвитку мовлення належить збагаченню словникового запасу учнів. У процесі засвоєння нових слів школярі вчать правильно їх промовляти, наголошувати, пояснювати семантику, а також удосконалювати звуковимову, яка є важливою складовою мовленнєвого розвитку та загальної мовної культури. Рівень розвитку мовлення, досягнутий у початкових класах, формує міцний фундамент для майбутнього навчання і

виховання, а також впливає на професійну діяльність у дорослому віці. Школа повинна готувати учнів до життя і трудової діяльності у сучасному непростому світі. Опанування мови на високому рівні дозволяє школярам у майбутньому активно брати участь у суспільному житті країни. Адже саме через розвинене мовлення формується здатність користуватися сучасними засобами комунікації, висловлювати думки, а також обмінюватися і передавати набутий досвід та знання іншим. У Концепції НУШ сказано, що «освітніми результатами початкової школи є повноцінні мовленнєві, читацькі уміння і навички» [11, 17].

Пропонуємо систему вправ і завдань, що передбачають використання лексикографічних джерел, які сприятимуть ефективному засвоєнню програмових вимог розділу «Слово. Значення слова», оскільки практичний досвід показує, що засвоєння слів та їхнього лексичного значення достатньо ефективно відбувається під час творчої роботи. Наприклад, під час опрацювання змісту загадок, педагог може навчити учнів зіставити життєві явища і події, беручи до уваги їхню схожість чи взаємозв'язок. Розгадування загадок потребує від учня не тільки певного обсягу знань, але й уважності, винахідливості, а також здатності помічати у звичних і повсякденних речах поетичну та прекрасну сутність. Робота над змістом слова-відгадки може передбачати звернення до орфографічного, етимологічного та тлумачного словників.

*«У Галюсі є мамуся,
У мамусі є матуся,
А матусина мамуся
то Галюсіна ... (бабуся)».*

*«Узимку спить, літом бринить,
Понад квітами літає,
Солодкий медок збирає... (бджола)».*

*«Хто збирав нектар із квітів
Меду наносив в дупло?
Працював він ціле літо,
Облітав усе село,
Щоб маленьких джмеленяток
Годувати чим було (джміль)».*
«Теплий довгий-довгий день,

Повна миска черешень,
Достигає жовтий колос
Демонструє коник голос
І сунічка дозріває –
Коли це буває? (влітку)».

«Виїжджаємо ми з двору.
Ньо, поїхали вже коні
Стук, грюк, тра-та-та
Відчиняйте ... (ворота)».

«Цокотунчик на руці
примостивсь на ремінці
На лиці кругленькім,
вусики тоненькі.
Як за вушка покрутить
День і ніч він цокотить (годинник)».

«Балерина закружляла на підлозі край стола
Притомилася, упала і в коробку спать лягла (дзига)»

«Сіла пташка на дубку
Завела своє «ку-ку»!
Стрепенулись їжачок, заєць і козуля
Всіх збудив цей голосок!
То співа ... (зозуля)».

«Хто на кактус схожий трішки
Хоч і є у нього ніжки?
З лісу я його приніс –
він тікає знову в ліс (їжак)».

Завдання, які передбачають використання тлумачного і етимологічного словників під час формування в учнів умінь пояснювати значення слів:

1. Розкажіть друзям про те, яке значення має слова «Україна» (2–3 клас).

2. Уявіть себе художником і розкажіть, за допомогою яких фарб ви малюватимете веселку. Доберіть синоніми до слова *червоний*.

3. Складіть розповідь про *ножиці* та інші інструменти так, щоб ми зрозуміли для чого вони потрібні людині (2 клас).

4. Поясніть семантику слова *олівець* людині, яка його ніколи не користувалася цим предметом (2 клас).

5. Пригадайте значення слів *бабуся*, *дід*. Скажіть, героями якої української народної казки вони стали. Придумайте про них загадку.

Доцільно буде також запропонувати школярам завдання, які передбачатимуть етимологічний аналіз, з цією метою можна дати учням осмислити наступні питання, які стимулюють їхню рефлексію щодо мовних явищ:

1. Яким чином виникли у нашій мові слова *годинник* і *загадка*?

2. Чи можливо, щоб *цукерка* була солоною? Аргументуйте логіку своїх міркувань.

3. Які особливості можна виявити у структурі слів *одинадцять* і *чотирнадцять*?

4. Що ви вкладаєте у зміст слова *друг*? Поясніть свою позицію.

5. Яке саме значення має слово *посередині*? Для більш точного розуміння зверніться до тлумачного словника.

Ця серія питань спрямована на розвиток критичного мислення й лінгвістичних навичок школярів, дозволяючи їм заглибитися в цікаві аспекти походження та семантики рідної мови.

Цікаві завдання із використанням словникових слів

Цікаві завдання і вправи на засвоєння словникових слів сприятимуть виробленню вмінь не тільки контролювати правильне написання того чи того слова, а й заохочуватимуть учнів до систематичної роботи зі словниками.

1. «Знайди слово». Перестав букви так, щоб утворилося слово. Скористайся підказкою, якщо буде важко.

<i>одорімнѡ</i>	<i>помідорѡ</i>
<i>ірогѡкѡ</i>	<i>огірокѡ</i>
<i>илубяцѡ</i>	<i>цибуляѡ</i>
<i>ормавкѡ</i>	<i>моркваѡ</i>
<i>лубякоѡ</i>	<i>яблукоѡ</i>
<i>ронавоѡ</i>	<i>воронаѡ</i>
<i>акачкѡ</i>	<i>качкаѡ</i>
<i>сугакѡ</i>	<i>гусакѡ</i>
<i>игртѡ</i>	<i>тигрѡ</i>

2. «Плутанка». Слова «розсипалися», прочитайте їх уважно і складіть прислів'я.

- *«той перший заплаче. Хто з других сміється,*
- *золото. Сказане а слово – мовчання – срібло,*
- *кажи, а знаєш – не Знаєш – мовчи.*
- *що день. Ласкаве весняний слово.*
- *за краще Добре цукор слово і мед.*
- *словечко Гостре сердечко. Коле*
- *глибоко. Слово не ранить, стріла а*
- *більше роби. Менше обіцяй –» (народна мудрість).*

3. Відшукай слова і поясни їх значення:

[URL : <https://surl.li/orfrkw>].

4. Добери відсутній склад у порівняннях.

<i>Здо_ ва , як вода.</i>	<i>Ску_ є, як собака за пал_ цею.</i>
<i>Бе_ жи, як зін_ цю ока.</i>	<i>Ясний, як со _ чко.</i>
<i>Да_ ко, як небо від З_ млі.</i>	<i>По_ же, як мерт_ му кадило.</i>
<i>За_ гу_ лась, як голка у сіні.</i>	<i>Ди_ ться, як кіт на сало.</i>

5. Розв'яжи буквені приклади і назви утворені слова, поясни їх танення самостійно та перевір себе за допомогою словника.

<i>МО + РО + ЗА – А = ...</i>
<i>УК + Р – К + ОК = ...</i>
<i>ЯМ + ГУ – МУ + ОДА = ...</i>
<i>ШР – Р + УБ + А = ...</i>
<i>СІР + ЧЕ – Р + УНЬ – У = ...</i>
<i>КН + И + ОЖ – О + УКА – У = ...</i>

6. Збери намисто зі складів: «1) з 10) на 13) ся 5) деш 2) ким 3) по 12) реш 7) то 8) го 9) й 6) ся 11) бе 4) ве».

7. «Допишіть вірш», поясніть значення слів, які допомогли вам його завершити.

«Ходить лісом їжачок,

В нього шубка з ... (колючок, ниточок, дроту)».

«Вночі їй завжди півник сниться,

Вона не курка, а ... (гуска, ворона, лисиця)».

«У неділю на Хрещатик

Квочка вивела... (голубів, курчаток, овець)».

«По дорозі жук повзе,

На спині листок ... (фарбує, несе, везе)».

«Свиня навчає діточок:

Вмивайте вранці... (хвостик, ноги, п'ятачок)».

«Ну і дивина! Не знає Таня й досі,

Яка пора іде за латом? ... (четвер, червень, осінь)».

10 Утвори речення, уявляючи на місці зірочки букву .

- *чні др*гого кл*су списува*и вправ* з підручн*ка.
- Журавл* кр*жляли над с*лом.
- Наш с*сід * ставк* спійм*в велик* щ*ку.
- Катрус*я подарув*ла подруз* цікав* книг*.

11. «На місця». З поданих складів утворіть слова, змінюючи їх місце розташування.

<u>Ро-ко-ва</u> ... (корова) □	<u>ня-ко-ше</u> ... (кошеня) □
<u>Різ-ка-бе</u> ... (берізка) □	<u>ро-зе-о</u> ... (озеро) □
<u>Ня-со-ве</u> ... (совеня) □	<u>ли-ка-на</u> ... (калина) □

12. «Дош». Знайдіть і запишіть слова, поясніть, послуговуючись лексикографічним джерелом їхню семантику.

во	лі	ко	мо	ко	ко	кі	во	вес	дру
да	то	ри	ре	ра	ро	но	ро	ло	зі
		то		бель	ва		на		

Диктант легко читається за допомогою лінійки.

Секрет! Дощик ллє згори вниз – читати слова треба по вертикалі. Важко – підмести збоку лінійку. Краще, якщо лінійка буде прозорою. Можна робити тематичні добірки слів: *квіти, меблі, звірі...* Коли слова будуть записані, то діти легко зможуть знайти узагальнююче слово.

13. «Утвори слово». Можна давати 1, 2, 3, 4, ... стовпчики. Працювати можна гуртом, у парі групами. Слова можна читати, писати, аналізувати за допомогою різних словників.

д	у	б	б	а	к
к	у	б	р	а	к
р	у	б	м	а	к
с	о	н	к	а	р
л	у	б	г	а	в
з	у	б	д	а	м
б	у	к	л	а	к
к	у	щ	п	а	с
щ	у	п	б	а	с
п	а	в	у	к	д

Також можна запропонувати учням утворити слово, що починається на ту чи ту літеру.

Р	У	а	м	...	о	і	...
Л	У	а	р	...	о	і	...
С	У	а	в	...	о	і	...
В	У	а	б	...	о	і	...
Г	У	а	ц	...	о	і	...

14. «Магічний квадрат»

Під час виконання поставлених завдань можна організувати колективну, групову, парну чи індивідуальну роботу. У випадку колективної взаємодії учні по черзі шукають, читають та записують слова. Водночас обрання й запис словникових слів здійснює вчитель. Слова розміщуються як горизонтально, так і вертикально. Читати по діагоналі не дозволяється. Усі слова, які подані у квадраті, є словниковими.

Аа	Па	Аа	Ка
Ра	Уа	Ча	Уа
Іа	Ча	Ка	Аа
Па	Аа	Ра	Та

Завдання для роботи над семантикою слів

під час вивчення розділу «Слово. Значення слова» в 2–4 класах

1. Шофер, а., ч., Водій автомобіля (СУМ-11, XI: 512).

Речення, тексти: «Автобус різко загальмував. Схвильований шофер вибіг з машини. Тато Дениса – шофер. Кілька місяців моя старша сестра відвідувала шоферські курси. Завтра вона складатиме іспит».

Вірш:

*«Обладнав гараж Назарко.
Там таксі, комбайн, косарка...
Сяє все, машина кожна.
Адже що то за шофер,*

*Тракторист чи комбайнер,
Що не буде змалку знати
Як машину доглядати» (Меландій О.).*

2. Батьківщина, и, ж. 1. Країна стосовно до людей, які народилися в ній і є її громадянами; вітчизна (СУМ-11, I:112).

Речення: «Ніхто її [України] не рятує,.. Козачество гине; Гине слава, батьківщина» (Тарас Шевченко). 2. «Виростай, дитино, й пам'ятай, Батьківщина – то найкращий край» (Д. Павличко).

Вірш:

«Моя рідна Батьківщина
Має назву Україна.
В мене й нація своя –
Українець в мамі я.

Є у мене й рідна мова,
Де вкраїнське кожне слово»
(Олексій Довгий).

Загадка: «У світі одна , всім потрібна вона» (народна мудрість).

3. Держава, и, ж. Політична організація суспільства на чолі з урядом та його органами (СУМ-11, II: 248).

Приказка: «Людина пізнається в справах, а держава – у людях» (народна мудрість).

Речення, тексти: «1. Живи та міцній, українська державо! 2. Наш народ будує нову, незалежну державу. 3. Найбільше багатство кожної держави – це не зброя, не хліб, а діти. 4. Державною мовою в Україні є українська мова. 5. Нова історія молоді держави» (Із вільних Інтернет джерел).

Вірш:

«Струмок серед гаю, як стрічечка.
На квітці метелик, мов свічечка.
Хвилюють, малюють, квітують поля –
Добрідень тобі, Україно моя!» (Павло Тичина).

4. Дятел, тла, ч. Лісовий з довгим, гострим та міцним дзьобом птах, який добуває їжу з щілин кори дерева (СУМ-11, II: 451).

Приказка: «Хто би дятла знав, якби не довгий ніс» (народна мудрість).

Загадки:

«Вірно людям я служу,
їм дерева сторожу,
дзьоб міцний і гострий маю,
шкідників ним добуваю.

*Цілий день працюю в гаї,
діловито дзьобом б'ю.*

*Я не цваху забиваю,
шкідників я дістаю».*

Речення, тексти: «1. Дятел, пташка невеличка, ставить знаки на корі.
2. Дятла називають лісовим хірургом. Цілий день він проводить медичний огляд своєї ділянки. Від дятлового гострого дзьоба не сховається жодна комаха.
3. Дзвінком барабанним дробом зустрів весну дятел» (Із вільних Інтернет джерел).

Вірш:

*«Лев, лисиця, лосеня
В лісі темному блукали.*

*Ластівки, лелеки, дятли
В небі мирному літали».*

5. Жайворонок, *нка, ч.* 1. Польова чи степова співуча пташка ряду горобцеподібних. 2. Виріб з тіста, що формою нагадує жайворонка (СУМ-11, II: 503).

Прикмета: «Як жайворонок заспіває, то виводь плуг у поле» (народна мудрість).

Вірш:

*«У нього високий,
дзвінкий голосочок
Немовби срібний
Б'є молоточок*

*Ніби він тягне нитку сріблясту
З неба до лану
Людям на щастя».*

Таким чином, однією з найважливіших проблем сучасної методики викладання української мови в початковій школі є проблема становлення мовної особистості молодшого школяра, збагачення й активізація їх словникового запасу. Ця проблема не нова, однак все ще залишається актуальною і сьогодні. Саме тому О. Гордієнко та Т. Шевчук вважають, що в процесі роботи над засвоєнням української мови «одним із найважливіших завдань є завдання формування і розвитку у дітей правильного, виразного, чистого мовлення» [11, 3].

Робота з лінгвістичними словниками як під час засвоєння програмових вимог розділу «Слово. Значення слова», так і під час опрацювання інших

розділі програми з української мови сприяє збагаченню словникового запасу учнів, поглибленню розуміння семантики вже відомих лексем, цілісному засвоєнню лексичного і граматичного значень, орфографічних й орфоепічних особливостей, що призводить до осмисленого використання його учнями у власному мовленні. Саме тому вважаємо, що робота з лексикографічними джерелами повинна стати для школярів регулярною.

3.4. Організація, методика й аналіз результатів проведеного експериментального дослідження

– Дослідження було проведено в СЗШ № 77 м. Львова з поглибленим вивченням економіки та управлінської діяльності, в якому взяли участь учні 3-А і 3-Б класу та вчителі 2–4 класів.

Мета експериментального дослідження: перевірити ефективність запропонованої нами системи вправ і завдань з використанням лексикографічних джерел під час засвоєння програмового матеріалу розділу «Слово. Значення слова» третьокласниками. Експериментальне дослідження відбувалося в три етапи: *констатуючий, формуючий, контрольний.*

Мета констатуючого експерименту: вивчення психолого-педагогічних і методичних особливостей використання лексикографічних джерел під час опанування програмового матеріалу з розділу «Слово. Значення слова».

Дослідження проводилось шляхом використання таких методів: *інтерв'ювання, бесіди, анкетування, спостереження, аналіз.* Анкетування проходило 2 групи респондентів: учні 3-А класу й учителів 2–4 класів.

Головні завданнями опитування такі:

1) аналіз усвідомлення сутності проблеми застосування творчих завдань і лексикографічних джерел у початковій школі;

2) з'ясувати як ставляться учні та педагоги до використання словників на уроках у початковій школі;

3) окреслити основні недоліки роботи зі словниками, а також схарактеризувати можливі шляхи удосконалення ефективного й доречного

використання лексикографічних джерел на уроках української мови в 2–4 класах.

Отримані результати засвідчили, що у 44 % учнів сформований пізнавальний інтерес, тоді як відповіді на запитання засвідчили, що тільки незначна кількість школярів (16 %) визначає для себе пріоритетними процес отримання знань, можливість використати набуті знання в майбутньому дорослому житті. Інші (40 %) працюють на результат, тобто заради можливості отримати гарну оцінку. Абсолютна більшість опитуваних дітей (87 %) продемонструвала цікавість до уроків, що містять роботу зі словниками різних типів.

Проте більшість учнів були одностайними, коли зауважували, що вміння працювати з словниками сприяє глибшому розумінню мовних явищ, отримані на уроці української мови вміння і навички вони застосовують і на уроках з вивчення іноземних мов, під час користування довідниками, енциклопедичними словниками, довідниками для школярів (85 % опитаних). Аналіз відповідей учнів дає змогу стверджувати, що їм цікаві творчі завдання з використанням словників різних типів, вони хотіли б розв'язувати їх не тільки на уроках української мови, а й читання та інших.

Анкетування вчителів засвідчило низький рівень використання ними лексикографічних джерел (лише 65 % респондентів використовують словники в освітньому процесі, із них 16 % використовують їх тільки тоді, коли цього вимагають запропоновані в підручнику вправи). Уважаємо, що причиною таких відповідей є те, що школи не забезпечені словникам для учнів 1–4 класів, а зобов'язати батьків придбати їх для дітей учитель не має права.

Тільки кілька респондентів назвали словники, які рекомендовані МОН України для використання у початковій школі.

З метою ширшого використання лексикографічних джерел на уроках української мови педагоги пропонували: забезпечити школи необхідним словниками та іншою довідково-інформаційною літературою саме для учнів молодших класів.

Отже, на констатуючому етапі було виявлено такі проблеми щодо використання лексикографічних джерел на уроках рідної мови у початкових класах:

- недостатня обізнаність педагогів у проблемі;
- відсутність словників (попри їх значну кількість та різноманітність у книгарнях) у шкільних бібліотеках.

Мета формуючого експерименту: систематичне використання словників на уроках у третьому класі.

Нами була розроблена і експериментально перевірялась система творчих завдань, яка передбачала використання учнями словників різних типів з метою кращого засвоєння програмового матеріалу. З точки зору пізнавальної діяльності, особливий інтерес викликають саме ті етапи уроку, на яких доцільно застосовувати лексикографічні джерела. До таких етапів належать опрацювання нового матеріалу, а також узагальнення та систематизація набутих знань, умінь і навичок.

У результаті відвідування і аналізу уроків нами були зафіксовані закономірності використання словників на таких етапах уроку.

Таблиця 1.

Застосування лексикографічних джерел на різних етапах уроку

	Етапи уроку	Лексикографічні джерела
1.	Підготовка класу до уроку.	-
2.	Перевірка домашніх завдань.	-
3.	Актуалізація опорних знань, умінь і навичок	+ ¹
4.	Мотивація, оголошення теми уроку, його мети й завдань.	-
5.	Подання нового матеріалу.	-
6.	Осмислення, узагальнення і систематизація знань.	+
7.	Підбиття підсумків уроку.	-
8.	Повідомлення домашнього завдання.	-

¹ «+» – застосування лексикографічних джерел.

Відповідно до розробленої нами системи вправ і завдань з теми «Слово. Значення слова», ми пропонували учителю експериментального 3-А класу використовувати лексикографічні джерела й під час інших етапів уроку.

У експериментальному класі ми організували навчання за запропонованою нами методикою. Ми вважаємо, що на кожному уроці, під час вивчення будь-якої теми з розділу «Слово. Значення слова», можна застосовувати словники з метою покращення сприймання і засвоєння дітьми навчального матеріалу.

Мета контрольного експерименту: визначити ефективність використання лексикографічних джерел під час освітнього процесу.

На експериментальному етапі дослідження здійснювалися контрольні заміри рівнів освітніх досягнень третьокласників. Для оцінки впливу експериментальної методики навчання на рівень засвоєння знань, умінь і навичок учнів 3-х класів було використано завдання з української мови на тему «Слово. Значення слова». Під час виконання цих завдань школярі мали використовувати словники.

Мета: перевірити рівень сформованість умінь і навичок користуватися словниками різних типів, а також оволодіння учнями навчальним матеріалом з теми «Слово. Значення слова».

Таблиця 2.

Клас	Рівні навчальних досягнень учнів		
	Високий	Достатній	Середній
Експериментальний клас	9	18	5
Контрольний клас	4	19	8

На основі одержаних результатів можна зробити висновок, що систематичне використання лексикографічних джерел на уроках української мови підвищує якість засвоєння знань, умінь і навичок. Використання запропонованої нами системи вправ і завдань з використанням словників засвідчило, що у експериментальному класі рівень початкових досягнень учнів

значно зріс у порівнянні з контрольним класом, у якому використовувалось традиційне навчання. Отож основне призначення вправ і завдань, які спонукають учнів використовувати словники в тому, щоб забезпечити для кожного з учнів оптимальний характер пізнавальної діяльності в процесі навчальної роботи, що підвищує ефективність засвоєння знань, умінь і навичок, зокрема з теми «Слово. Значення слова».

ВИСНОВКИ

Комунікативний підхід до вивчення української мови в початкових класах є найоптимальнішим щодо формування мовної особистості, а це сприяє побудові змісту неперервної мовної освіти. У перспективі це допоможе молодшим школярам засвоювати мову через практику, забезпечуючи процес ефективного спілкування з опертям на набуті мовні знання.

З метою розвивати, стимулювати і викликати інтерес до вивчення української мови, важливо приділяти особливу увагу розвитку мовленнєвих умінь і навичок учнів. Уведення до програми розділу «Слово. Значення слова» дозволяє інтегрувати роботу над розвитком мовлення школярів у загальний освітній процес. Така робота не тільки знайомить дітей із базовими поняттями усного й писемного мовлення, а й допомагає формувати комунікативні вміння, які вкрай потрібні для створення власних висловлювань, орієнтування в умовах спілкування, планування власних висловлювань, а також контролювання правильності й усунення помилок.

Під час засвоєння тем розділу «Слово. Значення слова» в 2–4 класах молодші школярі повинні усвідомити важливість багатства словникового запасу як ознаки інтелектуального розвитку людини. Важливо навчити їх вміло, чітко й лаконічно висловлювати свої думки, тому питання роботи зі словом необхідно порушувати на всіх етапах початкової освіти. Особливість лексичної роботи полягає в її системності: засвоєння нових слів має будуватися послідовно й продумано, охоплюючи не тільки окремі розділи програми, як-от «Слово. Значення слова» чи «Текст», а й загальний освітній процес.

Робота зі засвоєння лексичного значення слова, правильного написання слова і його вимови, формує в учнів навички грамотного письма, розрізнення семантики споріднених слів, а це – одне з ключових завдань початкової школи, адже саме в цей період формується вміння школярів створювати зв'язні висловлювання, використовувати різні форми, типи та стилі мовлення.

Регулярна й системна робота над засвоєнням значень слів дозволяє:

- збагачувати словниковий запас школярів, знайомлячи їх із новими словами та значеннями;
- поглиблювати розуміння вже відомих слів через аналіз синонімів і багатозначності лексем;
- активізувати використання слів у мовленні учнів, спонукати їх до творення словосполучень, речень і текстів;
- навчати сполучуваності слів з іншими лексемами та сформувати вміння оцінювати їхнє доречне застосування в конкретному контексті;
- виключати з ужитку нелітературні слова;
- виправляти граматичні, акцентуаційні та орфоепічні помилки.

Засвоєння значення слова стає повноцінним тоді, коли учні активно використовують це слово у власному мовленні.

Таким чином, широке впровадження у шкільну практику й активне застосування в освітньому процесі під час опанування української мови в початкових класах різних вправ і завдань з використанням лексикографічних джерел, сприятиме:

- підвищенню розумового рівня учнів, їх інтелектуальному розвитку;
- осмисленому засвоєнню нової інформації,
- покращенню культури мовлення та етики спілкування,
- удосконаленню мовленнєвої практики, тобто умінь вживати слова й словосполучення,
- покращенню точності, різноманітності та виразності висловлювань учнів,
- поглибленню умінь правильно застосовувати слово відповідно до ситуації спілкування, тобто правильно їх сприймати, влучно та доречно відтворювати, грамотно писати тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Артемчук І.В.* Провідні чинники труднощів оволодіння дітьми усним зв'язним мовленням // Психологія: Збірник наукових праць. К.: НПУ ім. М.П. Драгоманова. 2004. Вип. 23. С. 154–162.
2. *Бабич Н.Д.* Основи культури мовлення. Львів: Світ, 1990. С. 11–15.
3. *Бацевич Ф.* Основи комунікативної лінгвістики : Підручник. К. : Академія, 2004. 200 с.
4. *Бібік Н.М., Вашуленко М.С., Мартиненко В.О. та інші.* Формування предметних компетентностей в учнів початкової школи : монографія. К. : Педагогічна думка, 2014. 346 с.
5. *Варзацька Л.О.* Навчання мови й мовлення на основі тексту. К. : Радянська школа, 1986. 103 с.
6. *Варзацька Л.О.* Взаємопов'язане навчання мови й мовлення // Початкова школа. 1990. № 4. С. 23–28.
7. *Варзацька Л.О. та ін.* Методика розвитку зв'язного мовлення молодших школярів. Київ : РНМК, 1992. С. 7–12.
8. *Вашуленко М.С.* Комунікативний підхід до засвоєння мови в 2 класі // Початкова школа. 1991. №8. С. 20–24.
9. *Вашуленко М.С.* Державний освітній стандарт з української мови // Початкова школа. 1997. № 2. С. 2–5.
10. *Вашуленко М.С.* Українська мова і мовлення в початковій школі: підручник. К. : Освіта, 2006. 268 с.
11. *Гірняк С., Горошко М.* Теоретико-практичні основи формування мовленнєвих умінь на уроках української мови в початкових класах. Східноукраїнська організація «Центр педагогічних досліджень». Науково-практична конференція «Пріоритетні наукові напрямки педагогіки і психології: від теорії до практики», 13–14 вересня 2019 р. (м. Харків). С. 16–20.
12. *Гірняк С., Кузбит Т.* Лінгвістичні та лінгводидактичні засади мовленнєвої підготовки учнів початкової школи / збірник «The 3rd International

scientific and practical conference “Innovations and prospects of world science”» (November 4–6, 2021) Perfect Publishing, Vancouver, Canada. 2021. S. 401–407.

13. *Гордієнко О., Шевчук Т.* Робота над словом на уроках української мови у початкових класах / *Методика і практика викладання рідної мови в початковій школі / Збірник статей.* Львів, 2001. 132 с.

14. *Державний стандарт початкової освіти* : затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 21 лютого 2018 р. № 87. URL : <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/pro-zatverdzhennya-derzhavnogo-standartu-pochatkovoyi-osviti>

15. *Дорошенко С.І., Вашуленко М.С., Мельничайко О.І. та ін.* Методика викладання української мови: Навчальний посібник / За ред. С.І. Дорошенка. К. : Вища школа, 1992. 398 с.

16. *Дорошенко С.І.* Основи культури і техніки мовлення. Харків : ОВС, 2002. 144 с.

17. *Дорошенко С.І., Дудик П.С.* Вступ до мовознавства. К.: Вища школа, 1974. С. 24–44.

18. *Забіяка В., Забіяка І.* Фразеологічний словник школяра. К. : Освіта, 2007. 112 с.

19. *Зеркальна Т.* Фразеологічний словник. Х. : Основа, 2008. 320 с

20. *Коваль П., Деркач Н., Наумчук М.* Методика викладання української мови : Навчальний посібник для студентів педінститутів, гуманітарних університетів, педагогічних коледжів. Тернопіль : Астон, 2008. 287 с.

21. *Костюк Г.* Вікова психологія : підручник. К. : Радянська школа, 1976. 268 с.

22. *Методика викладання української мови в початкових класах (методика фонетики, граматики, правопису): Навчально-методичний посібник / за ред. Проць М.М., Зиммельдінової А.С.* Частина III. Дрогобич : Вимір, 2008. 254 с.

23. *Методика і практика викладання рідної мови в початковій школі / Збірник статей.* Львів, 2001. 132 с.

24. *Науменко В., Захарійчук М.* Формування у дітей уміння говорити майстерно // Початкова школа. 2002. № 10. С.13–16.

25. *Наумчук М.М.* Сучасний урок української мови в початковій школі. Тернопіль : Видавництво Астон, 2005. 352 с.
26. *Підлісна П.Р.* Обґрунтування системи формування зв'язного монологічного мовлення в учнів 1–4 класів // Науковий часопис: Психологічні науки. К. : НПУ ім. М.П. Драгоманова. 2004. Серія 12. Вип. 1 (25). С. 3–8.
27. *Пономарьова К.* Увиразнення синонімами мовлення молодших школярів // Початкова школа. 2001. № 4. С. 23–26.
28. *Савченко О.Я.* Проблеми розробки державних стандартів загальної середньої освіти в Україні // Початкова школа. 1997. №7. С.1–5.
29. *Семчинський С.В.* Загальне мовознавство. К. : Вища школа, 1988. С. 4–18.
30. *Синиця І.О.* Психологія усного мовлення. К., 1974. С. 10–18.
31. *Словник української мови. У 1–11 т. / НАН України ; Інститут мовознавства ім. О.О. Потебні. [І.К. Білодід (гол. ред.) та ін.]. Київ : Наукова думка, 1970–1980 рр. Т. 4: І–М. 1973. 837 с. (СУМ-11).*
32. *Сухомлинський В.О.* Моральні заповіді дитинства і юності. К., 1966. С. 34–38.
33. *Сухомлинський В.О.* Слово рідної мови // Укр. мова і літ. в школі. 1987. № 7. С. 52–62.
34. *Сухомлинський В.О.* Вибрані твори: В 5 т. Т. 3 (Серце віддаю дітям). К. : Радянська школа, 1977. С. 201–209.
35. *Тітова М.* Словникові слова в початковій школі. Дидактичні матеріали. Х. : Вид-во «Ранок», 2013. 192 с.
36. *Типова освітня програма 1–4 класи.* URL : <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy-1-4-klas/2022/08/15/Typova.osvitnya.prohrama.1-4/Savchenko.pdf> (дата звернення: 22.05.2024).
37. *Ушинський К.Д.* Вибрані педагогічні твори: В 2 т. Т.1. К. : Рад. школа, 1983. С. 123–127.
38. *Хома О.М.* Рідне слово як засіб національно-патріотичного виховання на уроках української мови в початковій школі // Науковий вісник

Мукачівського державного університету. Серія «Педагогіка та психологія». 2016. Вип. 1 (3). С. 101–105.

39. *Химинець В.* Оновлення початкової ланки освіти в контексті євроінтеграційної політики України // *Учитель початкової школи*. 2018. № 9. С. 3–5.

Підручники:

40. *Українська мова. Буквар: у 6-х частинах: навчальний посібник для 1 класу закладів загальної середньої освіти* / М. Вашуленко, О. Вашуленко, О. Прищепа К. : ВД «Освіта», 2023.

41. *Українська мова та читання: підручник для 2 класу закладів загальної середньої освіти (у 2 частинах) Ч. 1* / Вашуленко М.С., Дубовик С.Г. К. : ВД «Освіта», 2019. 160 с.

42. *Українська мова та читання : підручник для учнів 3 класу закладів загальної середньої освіти (у 2-х частинах). Ч. 1* / М.С. Вашуленко, Н.А. Васильківська, С.Г. Дубовик. К. : Видавничий дім «Освіта», 2020. 160 с.

43. *Українська мова та читання : підручник для учнів 4 класу закладів загальної середньої освіти (у 2-х частинах). Ч. 1* / М.С. Вашуленко, Н.А. Васильківська, С.Г. Дубовик. К. : Видавничий дім «Освіта», 2021. 168 с.

Словники для учнів початкової школи:

44. *Володарська М.* Словник 7 в одному. К. : Торсінг, 2023.

45. *Воскресенська К.О., Воскресенська Н.О.* Універсальний комплексний словник-довідник молодшого школяра. Х. : Ранок, 2021.

46. *Воскресенська К.О., Воскресенська Н.О.* Ілюстрований інтерактивний орфографічний словничок. Х. : Ранок, 2022.

47. *Ємець А., Коваленко О., Левандовська Г.* Ілюстрований словник-помічник з української мови. 1–4 класи. Х. : Основа, 2019.

48. *Ємець А.* Фразеологічний словник. Початкова школа. 110 оповідань (Ілюстрований словник молодшого школяра). Х. : Весна, 2023.

49. *Мельник Н.П.* Орфографічний словник для учнів початкових класів. К. : Літера ЛТД, 2020.

50. Рудь О. Комплексний словник-довідник Української мови 1–4 класи. К. : Літера ЛТД, 2020.

51. Сікора Ю. Шкільний словничок. Орфографічний словник. 1–4 класи. Х. :УЛА, 2023

52. Сікора Ю., Терещенко В., Зінов'єва Л. Шкільний словничок. 3 в 1. Орфографічний словник. Розбір слова за будовою. 1–4 класи. Х. : УЛА, 2024.

53. Собко В.О. Словник термінів для учнів початкових класів. К. : Освіта, 2016.

54. Собко В.О. Орфографічний словник для учнів початкових класів : посібник для закладів загальної середньої освіти / 2-ге вид., зі змінами / за ред. М. Вашуленка. К. : Освіта, 2025.

55. Турещенк О.В. Шкільний словничок. Розбір слова за будовою. 1–4 класи. Х. : УЛА, 2020.

56. Харченко О. Словникові слова в ребусах. 3 клас. Х. : Основа, 2020.

Інтернет ресурс:

57. <https://naurok.com.ua/> – Освітній проєкт «На урок».

58. <https://vseosvita.ua/> – Національна освітня платформа «Всеосвіта».

59. <http://ukped.com/statti.html> – Портал «Українська педагогіка».